

Rivâyetlerde Tahvîl-i Kible

Narrations on the Change of the Qibla

Okan Yıldız*

Doktora Öğrencisi Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Antalya/Türkiye
PhD Student., Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Antalya,
Türkiye

o.yildiz134805@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6020-4513>

*Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Bayram Kanarya

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Van/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Van, Türkiye
bayramkanarya@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-3525-5789>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 28.11.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 24.10.2024

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2024

DOI: 10.31591/istem.1390946

Cite as / Atıf: Yıldız, Okan - Kanarya, Bayram. "Rivâyetlerde Tahvîl-i Kible". *İstem* 44 (2024), 449-482. <https://doi.org/10.31591/istem.1390946>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

Ethical Statement / Etik Beyan: *This article is derived from Okan Yıldız's master's thesis entitled "According to the Narratives the Problem of Change of Qiblah", written in 2021 at Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences under the supervision of Assoc. Prof. Bayram Kanarya. / Bu makale, 2021 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Okan Yıldız tarafından Doç.Dr. Bayram Kanarya danışmanlığında "Rivâyetlerde Tahvîl-i Kible Meselesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.*

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

Rivâyetlerde Tahvîl-i Kible

Öz

Semâvî dinlerde inanılanlar, kible olarak adlandırılan belli bir yöne dönerek ibadetlerini yerine getirirler. İslam'da bir dönem kible olarak Beytül-Makdis'e dönülürken daha sonra vahiyyle Kâbe kible olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye geliştinden on altı ya da on yedi ay sonra vuku bulan bu olay, Kur'ân'da ve hadislerde bahsi geçen önemli bir konudur. Kible değişikliği olayına Kur'ân'da Bakara sûresinin 142 ile 150. ayetleri arasında temas edilirken; hadis kitaplarında ise çoğunlukla kitâbu'l-mesâcid, kitâbu't-tefsîr ve kitâbu's-salât bölümlerinde değinilmektedir.

Bu olayla alakalı farklı rivâyetler de olduğu için muhaddisler konuyu tartışmışlar ve bu mesele hakkında fikir beyan etmişlerdir. Mekke döneminde Hz. Peygamber'in yöneldiği kiblenin neresi olduğu, Beytül-Makdis'in kible tayin edilme sebebinin Hz. Peygamber'in kendi görüşü mü yoksa Kur'an dışı vahiy mi gerçekleştiği, kible değişikliğinin ne zaman ve hangi mekânda vuku bulunduğu vb. konular, tartışılan noktalardan bazılarıdır.

Bu çalışmada tahvîl-i kible konusu rivâyetler eşliğinde incelenmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı önce Hz. Peygamber'in Mekke dönemi kible yönüne daha sonra da Medine dönemi kible yönüne değinilmiştir. Makalede tahvîl-i kible ile alakalı hadis literatüründe resmedilen tablo ortaya konulmuş; Mekke döneminde kible, Beytül-Makdis'in kible olmasının sebepleri, kible değişikliği olayının zamanı, mekânıyla alakalı konular tartışılmıştır.

Çalışmada tahvîl-i kible ile ilgili hadis metinlerinde geçen rivâyet farklılıklarının sebebi ve yeri geldikçe bu rivâyetlerin sıhhat durumları, hadis usulü ilminin kriterleri çerçevesinde ele alınmıştır. Mekke döneminde kible yönüyle ilgili farklı rivâyetler bulunsa da namazın farz kılınmasına kadar Kâbe'ye; namazın farz kılınmasından Medine'de tahvîl-i kible hadisesine kadar ise Beytül-Makdis'e dönüldüğü kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte Beytül-Makdis'e dönülmesi Hz. Peygamber'in kendi icthadıyla değil, ilahi bir yönlendirme ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kible, Kible Değişikliği, Kâbe, Beytül-Makdis, Mekke.

Narrations on the Change of the Qibla

Abstract

In the Abrahamic religions, believers perform their worship by turning to a certain direction called qibla. In Islam, for a while, the qibla was the Bayt al-Maqdis, but later, the Ka'ba became the qibla by revelation. This event, which took place sixteen or seventeen months after the Prophet's (PBUH) arrival in Medina, is an important issue mentioned in the Qur'an and hadiths. The Qibla change is mentioned in the Qur'an between verses 142 and 150 of Surah al-Baqarah, while in the hadith books it is mostly mentioned in the chapters of Kitâb al-masâjid, Kitâb al-tafsîr and Kitâb al-salât.

Since there are different narrations about this event, the muhaddiths discussed the issue and expressed their opinions about it. Some of the issues discussed include the location of the qiblah to which the Prophet turned during the Meccan period, whether the reason for the appointment of Bayt al-Maqdis as the qiblah was the Prophet's own opinion or a non-Qur'anic revelation, when and where the change of qiblah took place, etc.

In this study, the issue of tahvîl al-qibla is analyzed in the light of narrations. Therefore, first the direction of the Prophet's qibla in the Meccan period and then the direction of qibla in the Medinan period are mentioned. In the article, the picture portrayed in the hadith literature related to tahvîl al-qibla is presented; issues related to the qibla in the Meccan period, the reasons for the qibla of Bayt al-Maqdis, the time and place of the qibla change event are discussed.

In this study, the reasons for the differences in the narrations in the hadith texts about the tahvîl al-qibla and the validity of these narrations are discussed within the framework of the criteria of the science of hadith methodology. Although there are different narrations about the direction of qibla during the Meccan period, it is concluded that the Qibla was turned to Ka'ba until the prayer was made obligatory, and to Bayt al-Maqdis from the time the prayer was made obligatory until the

incident of tahvîl al-qibla in Madinah. However, it is concluded that the return to Bayt al-Maqdis was not the result of the Prophet's own judgment, but of divine guidance.

Keywords: *Qibla, Qibla Change, Ka'ba, Bayt al-Maqdis, Mecca.*

Giriş

Kible K-B-L (قبل) kökünden türemiş olup yönelmek, cihet, yönelinen taraf gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca gidilecek yer, hedefe ulaşmak için ortaya konulan çaba manasında da kullanılmıştır. İbadetlerde ise bu kelime, namaz kılınırken dö-nülen yön, ibadetlerde yönelinen taraf, mescidin yönü gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹ İslam'da kible kavramı, müminlerin ibadetlerinde döndükleri yönü ifade etmektedir. Aynı zamanda bu yöneliş ümmetin birliğini temsil etmekte, daha geniş bir çerçevede ise Müslümanların sosyal ve manevi birlikteliğini simgelemektedir. Bilindiği üzere İslam'ın şiarlarından biri olan Kâbe, Müslümanların kiblesidir. Müslümanlar Mekke de miraç hadisesiyle beraber Beytül-Makdis'i kible edinmeye başlamışlar daha sonra ilahi hitap gereği yönlerini Kâbe'ye dönmüşler böylelikle tahvîl-i kible hâdisesi gerçekleşmiştir.

Tahvîl-i kible hâdisesi genel olarak böyle vuku bulmakla beraber, hadis kaynaklarında Müslümanların Mekke'deki kible yönü hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Tahvîl-i kible ile ilgili bu rivâyetlerin muhtevalarını merkeze alarak bir tasnife tabi tuttuğumuzda karşımıza şu üç durum çıkmaktadır: Hz. Peygamber'in Kâbe'ye, Beytül-Makdis'e ve Kâbe'yi araya alarak Beytül-Makdis'e yönelmesi. Bu çalışmada tahvîl-i kible ile ilgili söz konusu rivâyetlerden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke ve Medine dönemindeki kible yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadis kaynaklarına bakıldığında kible değişikliği meselesiyle alakalı rivâyetlerin geniş yer tuttuğu görülmektedir. Tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de ilmi anlamda ilk kible ve tahvîl-i kible ile alakalı farklı çalışmalar yapılmıştır.² Bu çalışmanın diğer çalışmalardan en temel farkı, rivâyetler merkezinde konunun işlenilmesidir. Öte taraftan konuyla alakalı yapılan bazı çalışmalarda mesele sınırlı bir çerçevede ele alınmış ve yer yer tekrara düşülmüştür. Günümüzde yapılan çalışma-

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1414/1993), 11/544-545; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb El-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnan ed-Dâvûdî (Dımaşk: Daru'l-Kalem; Daru's-Şâmiyye, 1412/1992), 654; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-lugati'l-arabiyye el-mu'âsıra* (Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 1429/2008), 3/1771.

² Kible değişikliği ve ilk kibleyle alakalı ülkemizdeki akademik çalışmalar için bkz. Yavuz Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz.Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (01 Nisan 2001), 189-211; Ahmet Güç, "Dinlerde Kible Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (01 Haziran 2002); Abdurrahman Kasapoğlu, "Bir Dinî Tecrübe ve Sembol Olarak Kibleye Yönelme", *Diyanet İlmî Dergi* 41/4 (2005); İsrâfil Balcı, "İslam'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksa Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 85-116; Ömer Faruk Habergetiren, "Kiblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a Tahvili", *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, ed. Mustafa Yiğitoğlu (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018), 901-910; Mehmet Birekul, "Siyer Araştırmalarında Tarih – Sosyolojik Dikotomi ve Sosyolojik Bir Bakış Örneği Olarak Kible Değişikliği Olayı", *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğ Kitabı* (İstanbul, 2015), 277-292; Yakup Bıyıkoğlu, "İslâm Öncesi Dinî-Kültürel Olguların Kiblenin Tahvili Hususuna Yansımaları ve Kible Ayetlerinin Sosyal-İçtimaî Boyutu", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (23 Ocak 2020), 70-97; Ömer Özpınar, "Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *Akif* 51/2 (31 Aralık 2021), 1-30; Okan Yıldız, *Rivâyetlerde Tahvîl-i Kible Meselesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

lardan Yavuz Ünal'ın "*Hadis Verilerine Göre Hz.Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis*"³ adlı makalesinde Mekke dönemi Hz. Peygamber'in kible yönü ve Beytü'l-Makdis'e yönelmesinin nedeni üzerinde durulmuştur. İsrail Balcı "*İslâm'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı*"⁴ adlı makalesinde İslâm'ın ilk kiblesinin neresi olduğu, el-Mescidü'l-Aksâ'nın kible edinilmesinin sebebi, zamanı ve süresi gibi hususları tartışmıştır. Her iki çalışmada konu, spesifik birkaç rivayet çerçevesinde ele alınıp tartışılmış ancak rivâyetlerin sıhhat durumları üzerinde yeterince durulmamıştır. Diğer bir çalışma olan Ömer Özpınar'ın "*Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*"⁵ adlı makalesinde ise tahvîl emrinin Hz. Peygamber'e nerede, nasıl indiği ve Kâbe'ye doğru kılınan ilk namazın hangi namaz olduğu konularına değinilmiştir. Bizim yaptığımız çalışma ise tahvîl-i kible ile ilgili ulaşılabilen rivayetlerin sıhhat durumlarının ortaya konulmasını ve bütüncül bir perspektifle bu rivâyetlere yaklaşılmasını amaç edinmiştir. Nitekim tahvîl-i kible hakkında hadis, siyer ve diğer İslâmî kaynaklarda rivayetlerin yanı sıra konuyu detaylandıracak daha başka bilgiler de mevcuttur. Bu araştırmadaki hedef, kible değişikliği olayının yer, zaman, mekan, biçim, merhale ve mahiyetini ilgili rivâyetler bağlamında resmetmek, bu konuda sistematik ve bütünlüklü bir fotoğraf ortaya koymaktır.

Öncelikle Mekke dönemi kible meselesini tartışabilmek ve isabetli bir değerlendirme yapabilmek için namazın ve kiblenin o toplumdaki durumundan bahsetmek gereklidir. Başka bir deyişle mirâctan önce Mekke'de namazın kılınıp kılınmadığı ve kılındıysa kibleye dönülüp dönülmediği hususlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Kible değişikliği konusu üzerinde tartışılan noktalardan biri, tahvîl-i kible hâdisesinden önce Beytü'l-Makdis'e yönelmesinin sebebi meselesidir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e dönme sebebi olarak çeşitli âmillerden bahsedilmektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.v.), kadîm bir geçmişi olan ve kendi kavminin ayrı bir önem verdiği Kâbe'yi bırakıp neden Beytü'l-Makdis'e döndüğü noktası üzerinde durulmuştur. Çalışmada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Beytü'l-Makdis'e dönmesinin arkasında yatan bu âmillere değinilmiş, yeri geldiğinde bazı çıkarımlarda bulunulmuş ve söz konusu bu nedenlerin mevcut rivâyetlere göre değerlendirmesi yapılmıştır.

Tahvîl-i kiblenin Müslümanların Medine'ye hicretinden ne kadar zaman sonra olduğu, hangi mekânda ve hangi namaz vaktinde bu değişikliğin gerçekleştiği konusunda farklı rivâyet grupları mevcuttur. Bu rivâyetlerde hicretten sonra dokuz, on üç, on altı ve on yedi ay sonra ve Bedir Savaşından iki ay önce tahvîl-i

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz.Peygamber'in İlk Kiblesi", 189-211.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Balcı, "İslâm'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", 85 - 116.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özpınar, "Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 191-216.

kıblenin vuku bulduğu; zamanının ise öğle, ikinci veya sabah namazı vaktinde olduğu yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır.⁶

Çalışmada rivâyet kaynaklarından yola çıkılarak tahvîl-i kıblenin yeri ve zamanı hakkında nakledilen malumat tümevarım yöntemiyle ele alınmıştır. Ayrıca hadis şârihlerinin konuya yaklaşım tarzları ve bu konuda nakledilen ihtilaflı rivâyetleri nasıl uzlaştırdıklarına da temas edilmiştir. Kible değişikliği olayı hakkındaki meselelere dikkat çekmek için yapılan bu çalışmada ilk olarak Mekke dönemi kible yönü hakkındaki rivâyetler incelenecek; daha sonra Beytü'l-Makdis'in kible tayin edilme sebebi ve hikmeti üzerinde durulacaktır. Akabinde Medine döneminde kible, Beytü'l-Makdis'in kible süresi, kible değişikliğinin ne zaman, hangi namaz vaktinde ve mekânda olduğuyula ilgili rivâyetlerin değerlendirilmesine yer verilecektir.

1. Mekke Döneminde Kible Yönüyle İlgili Rivâyetler

Mekke dönemi kible yönüyle alakalı rivâyetlere geçmeden önce namaz ibadeti hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Zira kıblenin namaz ibadeti ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Kâbe'nin bulunduğu Mekke'de vahyin ilk iniş süreci başlamıştır. İbadet ve muamelata dair hükümlerin çoğu her ne kadar Medine döneminde nâzil olmuşsa da dinin direği olan namaz hicretten önce, Mekke döneminde ve miraçta farz kılınmıştır.⁷ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ında namazın farz kılınma zamanının hicretten bir yıl önce olduğu bilgisi mevcuttur.⁸ *Muvatta'* şârihi İbn Abdilberr (ö. 463/1071), namazın farz kılınma zamanının Hz. Hatice'nin (r.a.) vefatından sonra ve hicretten bir sene önce olduğunu belirtmiştir.⁹ Yani Rasûlullah (s.a.v.) Medine-i Münevvere'ye hicret etmeden evvel Mekke'de namaz

⁶ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/457; Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-ahvezi bi-şerhi Sahîhi't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008), 2/139; Zeynu'ddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârf şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân v.d. (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417/1996), 1/181.

⁷ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, thk. Şuayb Arnavud ve Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), 35/211; Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr Nâsir (y.y.: Dâru Tevki'n-Necât, 1422/2001), "Salât", 1, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 5; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî (Beyrut: Daru İhya't-Turasi'l-Arabî, 1375/1956), "İman", 74; İsrâ ve Miraç hadisesiyle alakalı geniş bilgi için bkz. Kemal Sandıkçı, "İsra ve Miraç", *İslam Medeniyeti Dergisi* 2/24 (10 Kasım 1969), 21-23; Mehmet Azimli, *Siyeri farklı okumak* (Ankara: Ankara Okulu, 2013); Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirac* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011); İsrâfil Balcı, *İsrâ ve Mi'râc gerçeği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012); Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı", *Artuklu Akademi* 1/2 (03 Mayıs 2015), 1-30; Cağfer Karadaş, "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği", *KİSBÜ İlahiyat Dergisi* 1 (15 Haziran 2019), 55-73.

⁸ Muhammed b. Sa'd b. Muni' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/166.

⁹ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk. Ahmed el-Ulvî-Muhammed Abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Vizâratu 'Umûmî'l-Evkâfi ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1387), 8/50-52.

kılmaktadır. Bu durumda akıllara şöyle bir soru gelebilir: namazın farz kılındığı Miraç hâdisesinden önce Hz. Peygamber namaz kılıyor muydu veya namaz kılar-ken belli bir yöne dönmesi gerekli miydi? Kur'ân, Rasûlullah'tan (s.a.v.) önceki peygamberlerin de namazdan sorumlu tutulduklarını ifade etmektedir.¹⁰ Dolayısıyla önceki peygamberlerin son halkası olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de vahyin ilk zamanlarında namaz kılmış olması, kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle atası Hz. İbrâhîm'in (a.s.) namaza verdiği önem ve gelecek neslinin namaz kılanlardan olmasını dilemesi bu tespiti desteklemektedir.¹¹ Diğer yandan daha tebliğin ilk yıllarında Kâbe'nin hicrinde namaz kılar-ken Ebû Cehil, Ukbe b. Ebî Muayt gibi azılı müşriklerin Hz. Peygamber'i sürekli engelleme girişimleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mirâç'tan önce namaz kıldığına dair sayılabilecek örneklerden bazılarıdır.¹²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç öncesi namaz kıldığıyla alakalı rivâyetler bulunmakta fakat ibadetini neye göre kıldığı ve şekli hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Senedi zayıf bir rivâyete¹³ göre Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e ilk vahiyle abdest ve namazı da öğretmiştir.¹⁴ Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kast ederek "*Beytullah'ta namaz kıldığını görürsem onun boynunu ezeceğim*"¹⁵ şeklindeki sözü üzerine "*Namaz kılar-ken bir kulu (Peygamberi) engelleyeni görmedin mi?*"¹⁶ ayeti nâzil olmuştur. Bu âyet ise vahyin ilk zamanlarında inen Alak sûresinde geçmektedir.¹⁷ Binâenaleyh ayette zikri geçen namazın mirâç hâdisesinden önce vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Yine Mekke döneminin ilk zamanlarında Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe'nin Hicrinde namaz kılar-ken, müşriklerden bir grup deve işkembesini alarak Rasûlullah'ın omzuna koymuş,¹⁸ bazıları da aynı mevkide na-

¹⁰ Lokman 31/17; İbrâhîm 14/37; Taha 20/14.

¹¹ İbrâhîm 14/37.

¹² Buhâri, "Kitâbu'l-vudû", 69; Müslim, "Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer", 39.

¹³ Rivâyetin râvilerinden İbn Lehîfa (öl. 174/790) hakkında cerh ifadeleri mevcuttur. İbn Lehîfa'nın hakkında İbn Hacer âdil olduğunu, kitaplarının yanmasından sonra ihtilata uğradığını söylemiş, Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) hadislerinin zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1271), 5/147; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Rüşd, 1406), 1/139.

¹⁴ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006), 1/176; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/25; Ebû Muhammed Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî es-Sâmerrâî, Mahmud Muhammed Halil es-Sâidî (Kâhire: Mektebetü's-sünne, 1408), 1/118.

¹⁵ Süleymân b. Dâvut el-Cârûd Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 4/471; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/98-99, 4-164, 5/167, 5/437; Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Tefsîr", 354; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419), "Tefsîr", 85.

¹⁶ el-Alak 96/10.

¹⁷ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418), 3/573; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi'l-Müslim* (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1423), 10/404.

¹⁸ Buhâri, "Kitâbu'l-vudû", 69; Müslim, "Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer", 39.

maz kılarken onu boğmaya çalışmışlardır.¹⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beş vakit namaz farz kılınmadan evvel namaz kıldığını ortaya koyan diğer bir delil de İmam Şâfiî (ö. 204/820) tarafından şöyle nakledilir: "İlmine ve rivâyetine güvendiğim birinin şöyle dediğini duydum: Allah Teâlâ önce bir namazı farz kıldı sonra onu bir başka farzla neshetti. Daha sonra bu ikinci farzı da beş vakit namazı farz kılmakla neshetti." İmam Şâfiî'den naklettiğimiz bu bilgideki ilk farz kılınan namazın gece namazı olması kuvvetle muhtemeldir.²⁰ Nitekim Sa'd b. Hişâm'dan nakledildiğine göre rivâyetlerde bu konu şöyle aktarılır:

Ben Âişe'nin (r.a.) yanına gittim ve bana Rasûlullah'ın (sav) kıldığı gece namazını haber vermesini söyledim. Bana, Ey örtünüp bürünen! âyetini okumadın mı? diye sordu. Ben de okudum dedim. Âişe de (r.a.) şöyle söyledi; şüphesiz Allah gece namazını bu âyetin evvelinde farz kılmıştır. Böylece Rasûlullah (sav) ve ashâbı bir sene bu namazı farz olarak kılmış, Allah Teâlâ, bu sûrenin son tarafındaki hafifletme âyetini indirinceye kadar bu kısmı on iki ay boyunca, gökyüzünde bekletmiştir. Bu şekilde gece namazı farziyyetten sonra nafil bir ibadete dönüşmüştür, demiştir.²¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mirâc hadisesinden önce Mekke'de namaz kıldığını belirten daha başka rivâyetler de bulunmaktadır.²² Konunun sınırları dışına çıkmamak için namazın teşrî' süreci ile alakalı bu kadar bilgiyle yetinmek istiyoruz.²³ Kısaca ifade etmek gerekirse bu rivâyetler -mâhiyetini ve şeklini tam olarak tespit edemesek de- Rasûlullah'ın (s.a.v.) Miraç'tan önce de namaz kıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Mekke döneminde namaz varsa, kible yönü de olmalıdır.²⁴

Kur'an'da namazın farz kılınmasından önce ve sonra kibleyle alakalı dokuz ayet bulunmaktadır.²⁵ Bu âyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke yaşantısında namazlarını eda ederken yöneldiği kible yönü hakkında sarahaten bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Mekke döneminde kible terimi sadece Yûnus sûresinde "Evlerinizi kible yapın..."²⁶ şeklinde yer almaktadır. Rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de namazlarında belli bir yöne dönmesi gerektiği ile alakalı ayrıntılı bir bilgi yoktur. Fakat Arap toplumunda Kâbe merkezli bir ibadet anlayışının hakim olduğunu, aynı zamanda kible olarak Kâbe'ye yönelindiğini ifade edebiliriz.²⁷ Mesela kaynaklarda Abdülmuttalib, Ebrehe'nin Kâbe'ye saldıracağını öğre-

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/507, 11/609, Buhâri, "Ashâbu'n-Nebî", 5, "Menâkıbu'l-Ensâr", 29, "Tefsiru'l-Kur'ân", 258.

²⁰ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1410), 1/86.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/315; Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zami (Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, ts.), 2/171.

²² İlgili rivâyetler için bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 2/302.

²³ Namazın teşrî süreci ile alakalı geniş bilgi için bkz. Recep Tuzcu, *Namazın Teşri Süreci İle İlgili Rivâyetlerin Kronolojik Değerlendirmesi* (Konya: Hüner Yayınları, 2019).

²⁴ Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/48-51.

²⁵ İlgili ayetler için bkz. Yûnus 10/87; el-Bakara 2/115,142,143,144,145,148,149,150.

²⁶ Yûnus 10/87.

²⁷ Ahmed İbrahim eş-Şerif, *Mekketu ve'l-Medinetu fî'l-cahiliyyeti ve ahdî'r-Rasûl* (Kâhire: Dâru'l-Fikrî'l-

nince Allah'a dua etmiş ve duasında Kâbe'den kiblemiz diye bahsetmiştir.²⁸ Diğer yandan Hz. Peygamber'in bi'setinin ilk yıllarında Kâbe'nin yanında namaz kıldığına dair çeşitli rivâyetlerin bulunması da ibadetlerde Kâbe'ye dönüldüğünün somut göstergesi olarak kabul edilebilir.²⁹ Tüm bunlar dikkate alındığında Mekke'de Hz. Peygamber'in ibadet hususunda herhangi bir tarafa yönelmesinin zorunluluk olduğuna dair bir bilgi olmasa da Araplarda ve Hz. Peygamber'in bi'setinin ilk yıllarında Kâbe merkezli bir ibadet anlayışının hakim olduğu anlaşılmaktadır.

1.1. Mekke'de Kiblenin Kâbe Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Kiblenin Mekke döneminde Kâbe olduğunu belirten bazı rivâyetler bulunmaktadır. İlk dönem kaynaklarından Rebî' b. Habîb'in (ö. 180/796 [?]) *Müsned*'i başta olmak üzere birçok kaynakta yer alan ve Abdullah b. Abbas'a (r.a.) nispet edilen şu rivâyet bunlardan birisidir: "... Ensar ve Medineliler hicretten evvel Beytül-Makdis'e yaklaşık olarak iki sene yönelerek namaz kıldılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'deyken Beytül-Makdis'de Miraç'a yükseltilene kadar sekiz sene Kâbe'ye dönerek namaz kıldı..."³⁰ Bu rivâyet bize Mekke döneminde kible hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke yıllarında gerçekleşen Miraç hadisesinden sonra Beytül-Makdis'e döndüğü bildirilmektedir. Ayrıca rivâyetin muhtevası dikkate alındığında Hz. Peygamber'in ilk vahyi almasından itibaren namaz kıldığı da anlaşılmaktadır. Öte taraftan mezkûr rivayette Hz. Peygamber'in sekiz sene Kâbe'ye dönerek namaz kıldığı ifade edilmekte ancak

→

Arabî, ts.), 1/146; Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", *Nüsha* 49 (29 Aralık 2019), 97-120.

²⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sıretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Matbaatu Mustafa Elbanî el-Halebî, 1375/1955), 1/51.

²⁹ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *Müsned İbn Ebî Şeybe*, thk. Ahmed b. Ferîd Âdil b. Yûsuf (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418), 1/201; Buhâri, "Kitâbu'l-vudû", 69, "Salât" 109, "Cihâd ve's-siyer", 97; Müslim, "Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer", 39; Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr el-Bezzâr, *Müsned*, thk. Âdil b. Sa'd vd. (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1430), 5/240, 5/247, 9/211; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1421/2001), "Tahâret", 192.

³⁰ أبو عُبَيْدَة ، عن جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ ، عن ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ فَرَضَ عَلَيْهِ الصَّلَاةَ الْخَمْسَ قَبْلَ هِجْرَتِهِ بِسِتِّينَ وَصَلَّى عَلَيْهِ الصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ بَعْدَ هِجْرَتِهِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ يَصْلُونَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ نَحْوَ سِتِّينَ قَبْلَ قُدُومِ النَّبِيِّ ﷺ إِلَيْهِمْ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ صَلَّى إِلَى الْكَعْبَةِ بِمَكَّةَ ثَمَانِي سِنِينَ إِلَى أَنْ عَرَجَ بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ

Bkz. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî Rebî' b. Habîb, *el-Câmi'u's-sahîh müsnedu İmâm er-Rebî' b. Habîb*, thk. Muhammed b. İdrîs-Aşur b. Yûsuf (Beyrut: Dâru'l-hikme, 1415), 1/82-83; Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b Abdülmelik b Battâl el-Bekrî el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrahim (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003), 2/59; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/53; Ebû'l-Feth Fet-huddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'amerî İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-sezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, thk. Ebu Câfer el-Ensarî v.d. (Riyad: Dâru's-Samî' Lî'n-Neşr ve't-Tavzî', 1428), 3/348; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 1/183; Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/502; Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b Muhammed Kastallânî, *İrşâdu's-sârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1323), 1/415; Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1353), 8/240; Muhammed b. Abdül-bâkî b. Yûsuf Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, thk. Tâha Abdürraîf Sa'd (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1424), 1/667; Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-mun'im*, 3/119.

618-620 tarihleri arasında kible yönüyle ilgili bir malumata ise yer verilmemektedir. Her ne kadar bu malumata yer verilmediyse de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de Kabe'ye dönerek namaz kıldığı hususu rivâyetten anlaşılmış olmaktadır.

Rebî b. Hâbîb'in naklettiği rivâyete benzer diğer bir rivâyet ise İbn Cüreyc (ö. 150/767) tarihiyle aktarılmıştır. Bu rivâyet şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk olarak namazda Kâbe'ye yöneldi. Sonra Beytül-Makdis'e dönmesi emredildi. Ensar Medine'ye hicretten önce üç hac yılı Beytül-Makdis'e dönerek namaz kıldı..."³¹ Bu rivâyetin senedi muttasıl değildir. Söz konusu rivâyette aradaki sahâbî ve tâbiîn senedden düşürülerek doğrudan etbâu't-tâbiînden olan İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) Hz. Peygamber'den rivâyeti aktardığı görülmektedir. Her iki rivâyete göre Hz. Peygamber'in hicretten iki veya üç hac yılı öncesinde Beytül-Makdis'e döndüğü, ondan önce ise bu mekâna dönmediği anlaşılmaktadır.

Mekke döneminde kiblenin Kâbe olduğunu bildiren rivâyetlerden biri Taberânî'nin (ö. 360/971) *Müsnedü's-şâmiyyîn*'i başta olmak üzere diğer rivâyet kaynaklarında Abdullah b. Abbas (r.a.) tarihiyle gelmektedir. Bu rivâyete göre Kur'an'daki ilk nesh, kible meselesi ile ilgilidir. Hz. Peygamber "Doğu da Allah'ındır, Batı da..."³² âyetinin inmesiyle Beyt-i Atik'e dönmeği terk ederek Beyt-i Makdis'e yönelmiş; Beyt-i Makdis'e yönelme, Beyt-i Atik'e dönme hükmünü nesh etmiştir.³³ Dikkat edilirse zikrettiğimiz rivâyetlerin sahâbî râvisi Abdullah b. Abbas'dır. Fakat Abdullah b. Abbas hicretten üç yıl önce doğmuştur.³⁴ Dolayısıyla buradaki rivâyetin sahâbe mürseli olduğu görülmektedir.

³¹ حدثنا القاسم قال، حدثنا الحسين قال، قال ابن جريج: صلى رسول الله ﷺ أول ما صلى إلى الكعبة، ثم صرف إلى بيت المقدس. فصلت الأنصار نحو بيت المقدس قبل قدمه ثلاث حجج

Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiü'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 3/139; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/59; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/53; İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, 3/348; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, thk. Kâmil Avîza (Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 1/1669; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 1/183; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/502; Bedruddîn Ebî Muhammed b. Ahmed Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Halid b. İbrahim el-Misrî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 4/355; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/415; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvat-tai'l-İmâm Mâlik*, 1/667; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 8/240; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im*, 3/119.

³² el-Bakara 2/115.

³³ عن ابن عباس قال: أول ما نسخ من القرآن شأن القبلة، قال الله تبارك وتعالى: **وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ** فَأَيَّمَا تَوَلَّوْا فَمَتَّ وَجْهَ اللَّهِ . قال: فصلت رسول الله - صلى الله عليه - نحو بيت المقدس وترك البيت العتيق، ثم صرفه الله تبارك وتعالى إلى البيت العتيق

Bkz. el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-azîz ve mâ fihi mine'l-ferâ'iz ve's-sünen*, thk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418), 1/18; Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, thk. Hamdi Abdülmeccid Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 3/326; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 2/294; Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen vel-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi, 1412), 2/313; Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/19 (No: 2245); Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Hemedânî Hâzimî, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, ts.), 1/63; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/184; Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, 1/669.

³⁴ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 309.

Gerh ta'dîl kitapları incelendiğinde, *Müsnedü's-şâmiyyîn*'deki rivâyetin râvilerinden Muhammed b. Amr hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığı, dolayısıyla ilgili râvinin mechûl olduğu anlaşılmaktadır. Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'inde geçen rivâyetin senedinde etbâu't-tâbiînden olan İbn Cüreyc ile el-Hâkim en-Nîsâbü'rî arasındaki râviler zikredilmeyerek birden fazlası düşmüş ve inkita' meydana gelmiştir. Aynı rivâyet, yine Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında da mevcuttur.³⁵

Yukarıda zikri geçen rivâyetlerin yanı sıra Müslümanların Kâbe'nin yanında, Hicr tarafında namaz kılarken onlara yapılan işkence ve engellemelerle alakalı rivâyetler de mevcuttur. Hadislerde ve İslam tarihi kaynaklarında geçen bu rivâyetler, Mekke döneminde Rasûlullah'ın (s.a.v.) namaz kıldığı yönü hakkında bize bir fikir sunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Beytullah'ın yanında namaz kılarken ona yapılan işkenceler hakkında Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) ve Urve b. Zübeyr (r.a.) tarafından nakledilen rivâyetler mevcuttur. Urve b. Zübeyr (r.a.) tarihi ile nakledilip isnadının sahîh olduğu rivâyet şöyledir:

Ben Abdullah b. Amr'a (r.a.) Rasûlullah'a (s.a.v.) müşriklerin yaptıkları işkencelerin en şiddetli olanının hangisi olduğunu sordum. Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle dedi: Ben bir gün Peygamber (s.a.v.) Hicr-i İsmâil'de namaz kılarken yanına Ukbe b. Ebî Muayt'in geldiğini gördüm. Ukbe, Peygamber'in (s.a.v.) ridâsını topladıktan sonra ridâyı onun boynuna koydu. Rasûlullah'ı şiddetli bir boğuşla boğmağa başladı. Bu esnada Ebû Bekir (r.a.) geldi ve Ukbe'yi Peygamber'den uzaklaştırarak: "Siz bir adamı, Rabbim Allah'tır demesiyle öldürür müsünüz? Hâlbuki O size Rabbinizden apaçık mu'cizeler de getirmiştir."³⁶ âyetini okudu.³⁷

Daha başka rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe'nin avlusunda namaz kılarken bu olay ile karşılaşmıştır.³⁸ Neredeyse aynı muhtevaya sahip Amr b. As (r.a.) rivâyetinde ise Hz. Peygamber (s.a.v.) Makâm'da namaz kılarken kendisine işkence yapıldığı zikredilmektedir.³⁹ Fakat râvilerden Muhammed b. Amr hakkında İbn Hacer sâduk bir râvi olduğunu ancak rivâyetlerde yanıldığını (vehim) söylemiştir.⁴⁰ Başka bir rivâyette Ebû Zer el-Gıfârî'nin (r.a.) Müslüman olmak için Mekke'ye geldiğinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) Kâbe'yi tavaf ettikten sonra -

³⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/19 (No: 2245).

³⁶ el-Mü'minûn 23/28.

³⁷ Buhâri, "Menâkıbu'l-Ensâr", 29; Ebi'l Ferec Ali b. el-Hüseyn el-İsfehani, *el-Eğâni*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru lhyâi't-Turasî'l-Arabî, 1415), 1/50.

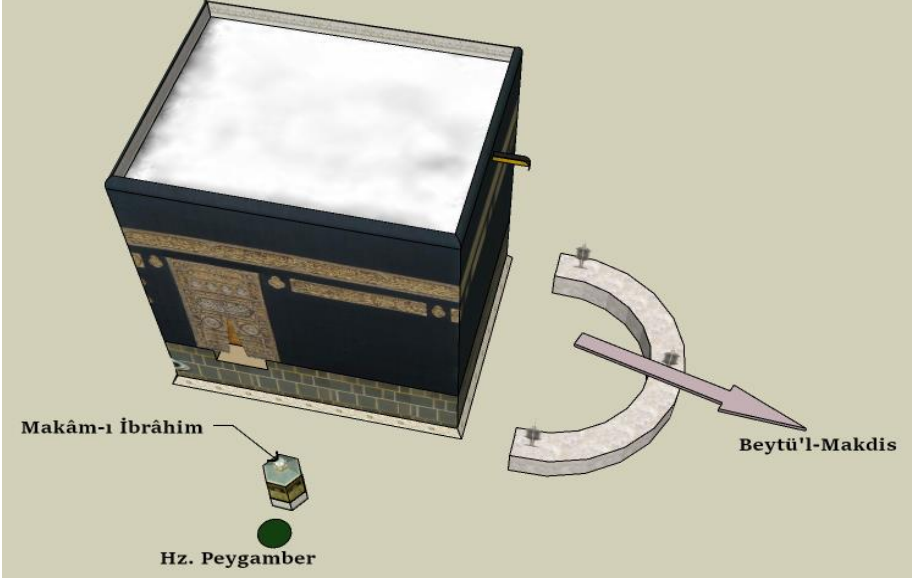
³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/507, 11/609; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1404/1983), 1/200; Buhâri, "Ashâbu'n-Nebî", 5, "Menâkıbu'l-Ensâr", 29, "Tefsiru'l-Kur'ân", 258.

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/331; Ali el-Musennâ el-Mevsilî, *Müsned* (Dimaşk: Dâru'l-me'mûn, 1404), 13/324; Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 14/529.

⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/499.

bazı rivâyetlerde namaz kıldığı yer belirtilmemekle beraber⁴¹- Makâm-ı İbrâhîm'in arka tarafında namaz kıldığı aktarılmaktadır.⁴² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Makâm-ı İbrâhîm'in arka tarafında namaz kıldığını bildiren bu rivâyetin isnadında cerhe uğrayan bir râvi tespit edilmemiştir.

Bu rivâyet dikkate alındığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de muhtemel namaza duruş yönü ve mekanı Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Hz. Peygamber'in Namaz Kılarken Makâm-ı İbrâhîm'e Göre Konumu.

Abdullah b. Mes'ûd rivâyetinde ise Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe'de namaz kılarken Ümeyye b. Halef, Ukbe b. Ebî Muayt ve Ebû Cehil gibi müşriklerin bulunduğu yedi kişi Hicr'de oturarak Hz. Peygamber'i izlemişlerdir. Müşriklerden Ebû Cehil Kâbe'nin gölgesinde namaz kılan Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanına giderek devenin döl yatağını ve işkembesini secdeye gittiğinde omuzlarının arasına koymuştur.⁴³ Bu rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken Kâbe'ye dönüp dönmediğiyle alakalı bir bilgi yer almamaktadır. Fakat o namazdayken Kâbe'den başka bir tarafa

⁴¹ İlgili rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/413; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 28; Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesâni*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1991), 2/232; İbn Hibbân, *Sahih*, 1414, 16/77.

⁴² Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 28; Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr el-Bezzâr, *Müsned*, thk. Âdil b. Sa'd vd. (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1430), 9/367; el-Hüseyn b. Muhammed b. Ebî Ma'se Ebû Arûbe el-Harrânî, *el-Evâil*, thk. Meş'al b. Bânî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 1/85; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 11/22; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im*, 9/458, 9/464.

⁴³ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *Müsned İbn Ebî Şeybe*, thk. Ahmed b. Ferîd Âdil b. Yûsuf (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418), 1/201; Buhârî, "Kitâbu'l-vudû", 69, "Salât" 109, "Cihâd ve's-siyer", 97; Müslim, "Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer", 39; Bezzâr, *Müsned*, 5/240, 5/247, 9/211; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1421/2001), "Tahâret", 192.

yönelmiş olsaydı bu Müşriklerin çok büyük tepkisini çekebilirdi. Rivâyetlerde Rasûlullah'ın (s.a.v.) ne Kâbe'den farklı bir yöne yöneldiği ne de Kâbe'den başka bir yöne döndüğünden dolayı müşriklerin tepki gösterdikleri bilgisi tespit edilememiştir. Sonuç olarak özellikle son zikrettiğimiz rivâyetlerin bi'setin ilk yıllarında gerçekleştiğini kestirmek güç değildir. Dolayısıyla gerek hadis kaynaklarındaki gerekse siyer kaynaklarındaki bilgilerde bi'setin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in Kâbe'ye dönerek namaz kıldığı tespit edilmiş olmaktadır.

1.2. Mekke'de Kiblenin Beytü'l-Makdis Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Bir önceki başlıkta işaret ettiğimiz gibi Hz. Peygamber hicretten önce Beytü'l-Makdis'e dönmekle emrolunmuştur.⁴⁴ Mekke döneminde kiblenin Beytü'l-Makdis olduğunu ifade eden rivâyete erken dönem hadis kaynaklarından Mamer'in (ö. 153/770) el-Câmi'inde, Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (ö. 318/931) el-Evâ'il'inde ve el-Harâitî'nin (ö. 327/939) Mekârimü'l-ahlak adlı eserlerinde rastlamaktayız. Bu rivâyet şöyledir: "Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.v.) Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılarak Berâ, Kâbe'ye yönelip namaz kıları. Bu durumu öğrenen Hz. Peygamber (s.a.v.) ona Beytü'l-Makdis'e yönelmesi için haber gönderdi. O da Hz. Peygamber'e itaat etti."⁴⁵ Bu rivâyet, Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (ö. 318/931) el-Evâ'il adlı eserinde mürsel bir tarikle İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) tarafından nakledilmiştir.⁴⁶ Zührî, kendinden önceki sahâbînin ismini zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den mezkûr rivâyeti aktarmıştır. Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813) Zührî'yi hâfız olarak vasıflandırmasına rağmen mürsellerini problemlili görmektedir. Yahyâ b. Saîd ise Zührî'nin isnaddaki râvilerde cerh-ta'dil yönünden herhangi bir problem olmadığı halde, râvileri kasıtlı olarak senede almak istemediğinden böyle bir yola başvurduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) Câmi'indeki rivâyetin râvilerinden Abdurrahman b. Kâ'b (r.a.) hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında doğmasına rağmen ondan bir şey işitmediği bilgisi bulunmaktadır.⁴⁸ Abdurrahman b. Kâ'b'ın (r.a.)

⁴⁴ Rebî b. Habîb, *Câmi'*, 1/82-83; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/59; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, 8/53; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 1/183; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/502; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai İmâm Mâlik*, 1/667; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/415; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 8/240; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im*, 3/119; İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-sezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, 3/348; Ahmed b. Abdullatif Zebîdî, *et-Tecrîdü's-sarîh*, çev. Kâmil Miras, Ahmed Nâim (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 2/340 (Mütercimnin notu).

⁴⁵ كَانَ يُصَلِّي إِلَى الْكَعْبَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ يُصَلِّي إِلَى بَيْتِ الْمُقَدَّسِ، فَأَخْبَرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ أَنْ يُصَلِّيَ نَحْوَ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ، فَأَطَاعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

Bkz. Ebû 'Urve el-Basrî es-San'ânî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1983), 11/338; Ebû Arûbe el-Harrânî, *el-Evâil*, 1/101; Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer Sehl El-Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî (Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 1419), 1/177.

⁴⁶ Ebû Arûbe el-Harrânî, *el-Evâil*, 1/101.

⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrut: Müssetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/338-339.

⁴⁸ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib* (Hindistan: →

rivâyetinin benzeri, meşhur sahâbî olan babası Kâ'b b. Mâlik (r.a.) tarafından da aktarılmıştır. Abdurrahman b. Kâ'b'ın (r.a.), mezkur rivâyeti babası Kâb b. Mâlik'den (r.a.) almış olması kuvvetle muhtemeldir. Rivâyete göre Berâ b. Ma'rûr, aralarında Müslümanlar ve kavminin müşrik hacılarının da bulunduğu kişilerle yola çıkmış, namaz vakti girdiğinde Berâ Kâbe'ye yönelip namaz kılarken diğer Müslümanlar Beytül-Makdis'e doğru namazlarını kılmışlardır. O, arkadaşlarıyla bu durumu istişare etmiş ve içine şüphe düşmesiyle Mekke'ye varınca Hz. Peygamber'e durumu arz etmiş, Peygamber (s.a.v.) de ona şu cevabı vermiştir: “*Sen bir kible üzerindeydin, onda sabretseydin ya!*” demiştir. Bunun üzerine Berâ b. Ma'rur da artık Şam'a doğru namaz kılmıştır.⁴⁹

Söz konusu rivâyetlerin râvilerini incelediğimizde ortak râvi olan *Meğazi* sahibi İbn İshâk (ö. 151/768) hakkında bazı cerh ifadeleri olsa da⁵⁰ bunun tarih ve hadis disiplinlerindeki metodolojik farklılıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Bazı Kütüb-i sitte müellifleri gibi daha başka hadis otoriteleri de ondan hadis rivâyet emişlerdir.⁵¹ Dolayısıyla bu rivâyeti sahîh kabul etmek mümkündür. İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahîh*'indeki râvilerden Seleme b. Fudayl hakkında siddik sahibi olduğu, hadislerinin yazılabileceği fakat hucet olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.⁵² Bu hâdiseyi incelediğimizde mezkur olayın İkinci Akabe Biatları sırasında gerçekleştiği; yani Mekke döneminin sonlarına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ındaki bilgiye göre namaz 621 yılı Rebülevvel ayında farz kılınmıştır.⁵³ İkinci Akabe Biatları ise 622 yılı Zilhicce ayında meydana gelmiştir.⁵⁴ Yani Beytül-Makdis hicretten yaklaşık beş ay öncesinde gerçekleşen İkinci Akabe Biatlarının olduğu zamanda da kible olarak kullanılmaktadır. İkinci Akabe Biatları ise namazın farz kılınmasından sonrasına denk gelmektedir.

Diğer bir rivâyet ise Taberâni'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde, İbn Batta'nın (ö. 387/997) *el-İbânetü'l-kübrâ*'sında ve İbn Beşran'ın (ö. 430/1038) *Emâlî İbn Beşrân*

→

Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1326/1910), 6/259.

⁴⁹وَحَدَّثَنِي مَعْبُدُ بْنُ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ، وَكَانَ مِنْ أَعْلَمِ الْأَنْصَارِ، حَدَّثَنِي أَنَّ أَبَاهُ كَعْبًا حَدَّثَهُ، وَخَبَرَ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ فِي خُرُوجِ الْأَنْصَارِ مِنَ الْغَدِيَّةِ إِلَى مَكَّةَ فِي تَبِيعَةِ الْعَقْبَةِ، وَذَكَرَ فِي الْخَبَرِ أَنَّ الْبَرَاءَ بْنَ مَعْرُورٍ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي خَرَجْتُ فِي سَفَرِي هَذَا وَقَدْ هَدَانِي اللَّهُ لِلْإِسْلَامِ، فَرَأَيْتَ أَلَا أَجْعَلُ هَذِهِ الْبَيْتَةَ مَنًى يَظْهَرُ فَضْلُيْتُ إِلَيْهَا، وَقَدْ خَالَفَنِي أَصْحَابِي فِي ذَلِكَ حَتَّى وَقَعَ فِي نَفْسِي مِنْ ذَلِكَ شَيْءٌ، فَمَاذَا تَرَى؟ قَالَ: «قَدْ كُنْتُ عَلَى قِبْلَةٍ لَوْ صَبَرْتُ عَلَيْهَا» قَالَ: فَزَجَّجَ الْبَرَاءُ إِلَى قِبْلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَلَّى مَعَنَا إِلَى الشَّامِ

Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/89; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/223; Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Daru'l-Mearif, 1399/1988), 15/471-472; Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed Taberâni, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Kahire: Mektebeti İbn Teymiyye, 1429/2008), 19/87.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil*'inde İbn İshak'ın hadiste zayıf olduğunu, Ahmed b. Hanbel de çok tedlis yaptığını ancak “*semi'tu*”, “*ahberani*” lafızlarını kullandığında kendisine güvenilebileceğini belirtmiştir. Bkz. İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/193-194.

⁵¹ Abdullah Ünalın, “İbn İshak ve Hadis Rivâyetindeki Yeri”, *Şarkiyat* 2 (01 Kasım 2009), 111-112.

⁵² İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/169.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/166.

⁵⁴ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 400; Ahmet Önkâl, “Akabe Biatları” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989), 2//11.

adlı eserinde Osman b. Sehl b. Huneyf tarafından zayıf bir isnadla nakledilmiştir. Bu rivâyet şöyledir: "*Rasûlullah (s.a.v), henüz Medine'ye gelmeden Mekke'de insanları Allah'a imana, amel olmaksızın onu sözle tasdike ve kible olarak da Beyt-i Makdis'e davet ederdi.*"⁵⁵ Ebu Hâtim er-Râzi (ö. 277/890) zikrettiğimiz rivâyetin râvilerinden Sa'd b. İmran hakkında cerh ifadelerini kullanmıştır.⁵⁶ Dolayısıyla rivâyet zayıftır. Bu rivâyette Mekke'de Beyt-i Makdis'e dönüldüğü zikredilmekte ancak dönme vakti ilgili herhangi bir kayıt geçmemektedir.

Fâkihî (ö. 278/891-92 [?]) *Ahbâru Mekke'sinde* Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) tarihiyle şu rivâyete yer vermektedir: "...Hz. Peygamber'e hicret öncesinde ve sonrasında (belli bir müddet) Beytül-Makdis'e yönelerek namaz kılması emrolunmuştu."⁵⁷ Mezkur rivâyetin senedindeki bazı raviler için cerh ifadeleri kullanılmıştır. Bunlardan İshâk b. Abdullah'ın metrûku'l-hadîs ve çok zayıf olduğu belirtilmiştir.⁵⁸ Yine râvilerden Ebû Bekr b. Abdillâh'ın hadisinin değeri olmadığı ve hadis uydurduğu cerh-ta'dil kaynaklarında geçmektedir.⁵⁹ Ayrıca Zehebî (ö. 748/1348), Ebû Bekr b. Abdillâh hakkında Buhârî'nin "*daifu'l-hadis*" lafzını kullandığını aktarmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) tarihiyle gelen bu rivâyet sened yönünden problemlidir.

Katâde b. Diâme'den (ö. 117/735) nakledilen rivâyete göre, Bakara sûresinin 115. âyeti nâzil olduğunda Hz. Peygamber'in Mekke'de Beytül-Makdis'e dönerek namaz kıldığı bildirilmektedir.⁶¹ Katâde'nin bu rivâyeti mürseldir. Genel kabul olarak mürsel rivâyetler, hadis usûlünde delil olarak kabul edilmemektedir.⁶² Ayrıca Yahyâ b. Saîd, Katâde'nin mürsellerine önem vermemiş ve yok hükmünde olduğunu belirtmiştir.⁶³ Dolayısıyla rivâyet mürsel olduğundan hadis ilmi açısından zayıftır. Görüldüğü gibi hadis kaynaklarında Beytül-Makdis'in kible olduğunu bil-

حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عَمْرَانَ بْنُ هَيْدِ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُمَرَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، عَنْ أَبِيهِ،⁵⁵ عَنْ جَدِّهِ عُمَرَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يَفْدَمَ مِنْ مَكَّةَ يَدْعُو النَّاسَ إِلَى الْإِيمَانِ بِاللَّهِ، وَتَصَدِّقًا بِهِ قَوْلًا بَلَا عَمَلٍ، وَالْقِبْلَةَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَلَمَّا هَاجَرَ إِلَيْنَا نَزَلَتْ الْقُرْآنُ، وَنَسَخَتْ الْمَدِينَةَ مَكَّةَ، وَالْقَوْلَ فِيهَا، وَنَسَخَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَصَارَ الْإِيمَانُ قَوْلًا وَعَمَلًا

Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 9/32; Ubeydullâh b. Muhammed el-Ukberî İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, thk. Rıza Mu'ti (Riyad: Daru'r-Rayye, 1415/1994), 2/629; Ebû'l-Kâsım Abdî'l-Melik b. Muhammed b. Abdillâh b. Beşrân Bağdâdî, *Emâli İbn Beşrân* (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 1/363.

⁵⁶ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/92; Nureddin Ali b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, thk. Hüsamüddîn el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 2/14.

⁵⁷ "فَأَمَرَ أَنْ يُصَلِّيَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَهَاجِرَ وَيَعْبُدَ أَنْ هَاجَرَ" Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, thk. Abdülmelik Abdullah (Beyrut: Dâru Hidir, 1414), 1/442.

⁵⁸ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/227-228; İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 1/102.

⁵⁹ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/306; İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 623.

⁶⁰ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, 7/331.

⁶¹ Ebû'l-Hattâb el-Basrî es-Sedûsî Katâde b. Diâme, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fî Kitâbillahi Teâlâ*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1418), 1/32; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/50.

⁶² Celâleddîn es-Süyûtî, *Tedribür-Râvî*, çev. Muhammed Enes Topgöl - Arafat Aydın (İstanbul, 2019), 1/408.

⁶³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzi İbn Ebû Hatim, *el-Merâsîl*, thk. Şukrullah Nimetullah Kûcânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1397), 1/3.

diren rivâyetlerden Kâ'b b. Mâlik rivâyeti hariç diğerlerinin sened yönünden bazı problemleri bulunmaktadır. Mekke'de Berâ b. Ma'rur adlı sahâbînin Beytullah'a yönelerek namaz kılmasıyla Rasûlullah'ın onu uyardığını konu edinen Kâ'b b. Mâlik rivâyetindeki olayın ise hicretten yaklaşık beş ay önce İkinci Akabe Biatlarında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rivâyetlerin hepsinde Beytül-Makdis'in ne zaman kible olduğu zikredilmese de Kâ'b b. Mâlik ve Abdurrahman b. Kâ'b rivâyetlerinden anlaşılmaktadır ki Medine'ye hicretten az bir zaman önce Beytül-Makdis kible edinilmiştir. Binaenaleyh Mekke dönemi boyunca kible olarak sadece Beytül-Makdis'e dönüldüğü bilgisi kanaatimizce isabetli değildir.

1.3. Mekke'de Hz. Peygamber'in Kâbe'yi Araya Alarak Beytül-Makdis'e Döndüğünü Bildiren Rivâyetler

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) her iki yöne de dönecek şekilde namaz kıldığına dair sahîh senetle gelen en önemli rivâyet, Ahmed b. Hanbel tarafından İbn Abbas (r.a.) aracılığıyla nakledilmektedir.⁶⁴ Rivâyete göre "*Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'de Kâbe'yi de araya alarak Beytül-Makdis'e doğru namaz kılıyordu...*"⁶⁵ İlgili rivâyetin yanı sıra aynı içeriği ifade eden diğer rivâyetler de mevcuttur. Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de kiblesinin Şam'a (Beytül-Makdis) doğru olduğu, namaz kılarken Ruknü'l-Yemânî ile Ruknü'l-Hacerî'l-Esved arasında durduğu, Kâbe'yi karşısına alıp Şam'a doğru namaz kıldığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla bu şekilde Hiz. Peygamber (s.a.v.), Ruknü'l-Yemânî ile Hacerü'l-Esved arasında namaz kıldığında hem Kâbe'ye hem de Beytül-Makdis'e yönelmiş olmaktadır.

Hiz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili zayıf bir rivâyete göre⁶⁷ Hiz. Ömer Kâbe'yi tavaf etmek için gittiği bir sırada, Kâbe'de Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) namaz kıldığını görmüş, onun namaz kılma şeklini izlemiş ve Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) Ruknü'l-Yemânî ile Ruknü'l-Esved arasında durarak Şam yönüne döndüğünü ifade etmiştir.⁶⁸ Burada Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'in yöneldiği yeri tasvir etmek için Beytül-Makdis yerine Şam'a yöneldiğini belirtmiştir. Şekil 2'ye bakıldığında, Hiz. Peygamber (s.a.v.), Ruknü'l-Yemânî ile Hacerü'l-Esved arasında namaz kıldığında hem Kâbe'ye hem de Beytül-Makdis'e yönelmiş olmaktadır.

⁶⁴ Heysemî ve Nâsirüddin el-Elbânî söz konusu hadisin ricalinin sikâ ve şeyhainin râvilerinden olduğu-nu ifade etmişlerdir. Bkz. Muhammed Nasruddin el-Elbânî, *es-Semerü'l-müstetab fî fikhi's-sünne ve'l-Kıtab* (Kuveyt: Müessesetü Garras, 1422/2001), 2/837; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/12.

عن ابن عباس، قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يضيء وهو بمكة نحو بيت المقدس، والكعبة بين يديه، وتعد ما⁶⁵هاجر إلى المدينة سنة عشر شهرا، ثم صرف إلى الكعبة

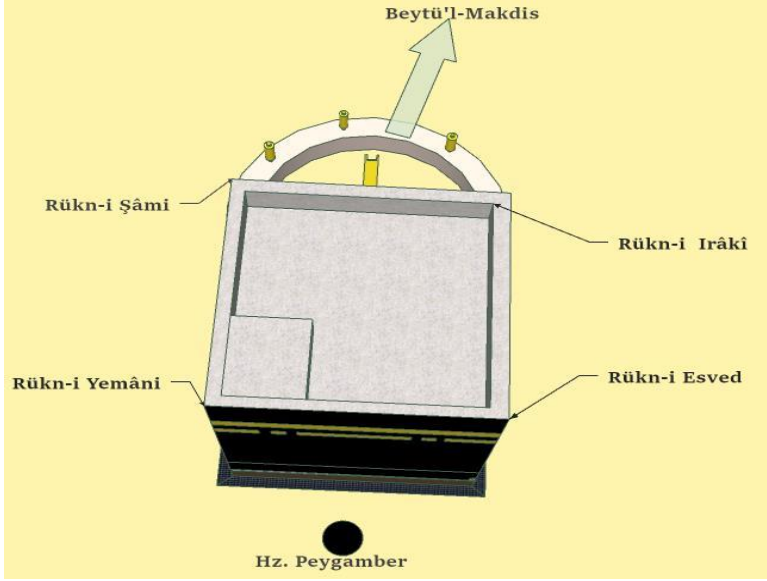
Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/136; Bezzâr, *Müsned*, 11/107; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/67; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, 3/326.

⁶⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/59; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/298.

⁶⁷ İlgili rivâyetin sıhhat değerlendirmesiyle alakalı geniş bilgi için bkz. Fuat İstemî, "Hadis Metodolojisi-ne Göre Hiz. Ömer'in Müslüman Olmasıyla İlgili Rivâyetlerin Sıhhat Değeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (30 Haziran 2018), 445.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, 1/283-284.

Şekil 2: Hz. Peygamber'in Kâbe'de Namaz Kılarken Ruknü'l-Yemâni, Hacerü'l-Esved ve Beytü'l-Makdis'e Göre Konumu.

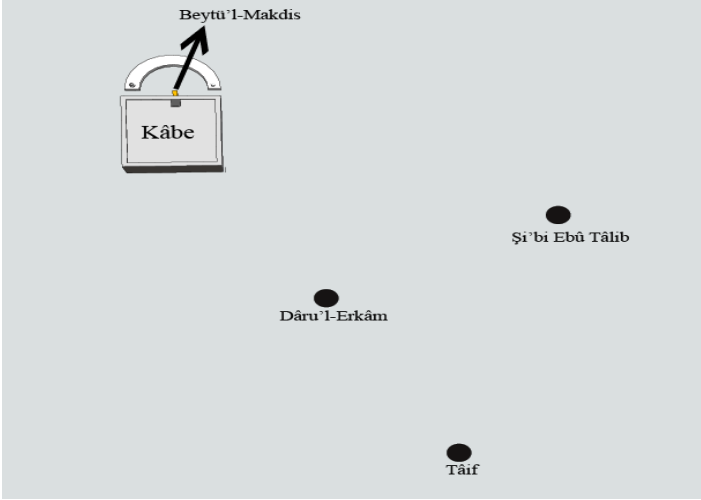
Buhârî şârihlerinden el-Kastallânî (ö. 923/1517), İbn Abbas'ın söz konusu rivâyetini aktararak Mekke'deyken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kâbe'yi araya alarak Beytü'l-Makdis'e döndüğünü ve Medine'ye hicret ettikten sonra da namazlarında Beytü'l-Makdis'e dönmeye devam ettiğini ifade etmiştir.⁶⁹ Aynı şekilde Bedrüddîn el-Aynî de (ö. 855/1451) benzer bir görüşü savunarak Mekke'de Hz. Peygamber'in Kâbe'yi araya alarak Beytü'l-Makdis'e yöneldiği fikrini dile getirmiş ve ulemanın bu konuda ihtilaf ettiğini, söz konusu görüşün her iki yaklaşıma da şamil olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Belirtmek gerekir ki bu yaklaşım her ne kadar makul görülüp her iki görüşü te'lif etmeye yönelik olsa da aynı zamanda birtakım problemleri de içermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke döneminin ilk yıllarından Medine'ye hicret edinceye kadar her iki kibleye dönerek namaz kıldığını varsayacak olursak, onun her zaman ve her mekânda hem Kâbe'yi karşısına alması hem de Beytü'l-Makdis'e yönelmesi mümkün olur muydu? Özellikle risâletin ilk on yılında yaşanan sıkıntılar ve bazı imkânsızlıklar, bu soruyu daha da önemli kılmaktadır. Mesela, Müslümanlar ilk yıllarda Kur'an öğrenmek, namaz kılmak ve İslâmî faaliyetlerini sürdürmek için Dâru'l-Erkam'da toplanmışlardır. Oysa Dâru'l-Erkam, Safa Tepesi üzerinde bulunmaktadır.⁷¹ Bu yer ise konumu itibariyle Beytü'l-Makdis ve Kâbe'yi birlikte karşıya alarak namaz kılmayı imkânsız kılmaktadır. Buna benzer bir örnek,

⁶⁹ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/415.

⁷⁰ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârif fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.), 1/240.

⁷¹ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 342.

Müslümanların üç yıl kadar boykot altında tutulduğu Şi'bü Ebû Tâlib mahallesidir.⁷² Diğer bir örnek ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetin onuncu yılının Şevvâl ayında Mekke'nin doğusunda bulunan Taife İslam'ı tebliğ için gitmesidir.⁷³ Söz konusu mekanlar, Kâbe'nin güneydoğusunda bulunduğundan Hz. Peygamber'in aynı zamanda her iki yöne dönerek namaz kılması mümkün görünmemektedir

Şekil 3: Dâru'l-Erkâm, Taife ve Şi'bi Ebû Talîb'in Beytü'l-Makdis ile Kâbe'ye Göre Konumları.

Cebrâil'in (a.s.) Makâm-ı İbrâhîm'de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) imamlık yaparak namaz kıldırması da aynı şekildedir.⁷⁴ Yani Hz. Peygamber (s.a.v.), Kâbe'yi önüne alarak Beytü'l-Makdis'e yönelmiş olabilir. Ancak Kâbe'ye yön ve mekân itibarıyla uzak olan yerlerde bu imkânı her zaman bulamamıştır. Dolayısıyla Mekke döneminde Hz. Peygamber'in bütün namazlarında Beytü'l-Makdis ile Kâbe'ye birlikte yönelmiş olduğu şeklindeki genelleme, isabetli görünmemektedir. Her iki yöne de yönelerek namaz kılmak, Kâbe'nin güney-doğu tarafında durmayı gerektirir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Müslümanların Mekke döneminde sürekli olarak belli bir noktada namaz kıldıklarıyla ilgili bir rivâyet mevcut değildir. Öyleyse, kuvvetle muhtemeldir ki Beytü'l-Makdis'e yönelmenin emredilmesiyle birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.), Kâbe'yi de araya alarak hem Beytü'l-Makdis'e hem de Kâbe'ye doğru namazlarını kılmıştır.

Namaz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) neredeyse ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği Mekke döneminde hicretten bir yıl önce farz kılınmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke dönemi tebliğinin içeriği genellikle îtikâdi çerçevede olsa da ibadet-

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 15/62.

⁷³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 15/62; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih* (Beyrût: Dâr'ul-Fikr, 1422/2002), 8/328.

⁷⁴ Muhammed Enver Şâh Keşmîrî, *Arfu's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, thk. Şeyh Mahmud Şâkir (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1425/2004), 1/336.

lerle ilgili birtakım emirler de bulunmaktadır.⁷⁵ Mesela Mekki sûrelerde namazın önemini anlatan ayetler yer almaktadır.⁷⁶ Bununla birlikte namaz Mekke'de miraçta farz kılınmasına rağmen kible yönü hakkında yeteri kadar bir bilgiye sahip değiliz. Kanaatimizce bunun bazı sebepleri bulunmaktadır. Mekke'deki müşrik baskısı nedeniyle Müslümanların namazlarını ıssız yerlerde ve kimsenin görmeyeceği mekânlarda kılması, bu durumun sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. Medine'ye hicretle birlikte vahyin peyderpey tekâmül ettiği bir evre teşekkül etmeye başlamış, ibadetler sistemleşmiş ve sembolik unsurlar daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Mesela kiblenin değişmesi, orucun farz kılınması, zekâtın farz kılınması gibi İslam'ın temel esasları daha çok bu dönemde gerçekleşmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi birçok sebepten dolayı rivâyetlerde Mekke'de kible kavramı üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Kible kavramı esasen Müslümanların birliği ile de ilgilidir ve Medine'de toplum bilincini kazanmalarından sonra daha da önemli bir mevki kazanmıştır. Öte taraftan Kur'an-ı Kerim'de kible kavramı yalnızca bir ayette geçmekte,⁷⁷ Mekke'deki kiblenin yönü hakkında ise Kur'an'da sarıh bir bilgiye yer verilmemektedir. Bu konuyla ilgili ayetler, Medenî sûre olan Bakara sûresinde yer almaktadır. Bütün bu sebepler, Mekke'deki kible yönü hakkında net bir bilginin rivâyetlerde yer almamasının muhtemel sebepleri arasında zikredilebilir.

2. Medine Döneminde Kible Olarak Beytül-Makdis ve Tahvîl-i Kible

Rasûlullah'ın (s.a.v.) Mekke'deyken Kâbe'ye olan sevgisi sebebiyle Beytul-lah'ı da arasına alarak Beytül-Makdis'e doğru namaz kıldığına dair rivâyet ve değerlendirmelere yukarıda temas etmiştik.⁷⁸ Ancak Beytül-Makdis ve Kâbe'nin birbirine zıt yönde olmaları sebebiyle, Medine'ye hicretle birlikte Müslümanların her iki yöne birlikte dönmesi imkânsız hale gelmiştir. Daha önce da belirttiğimiz gibi Beytül-Makdis Medine'ye hicretten sonra kible olmamış, kanaatimize göre hicretten bir yıl öncesinde kible olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Medine'ye gelmesinden yaklaşık olarak üç yıl önce bu kutsal beldeye döndürüldüğü ile alakalı bilgiler olsa da⁷⁹ bu bilgi mirâcın zamanıyla alakalı diğer rivâyetlerle uyum arz etmemektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'nin ilk dönemlerinde yöneldiği kiblenin Beytül-Makdis olduğu konusunda ittifak bulunmaktadır. Ancak âlimler arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kible yönünün Allah'ın emriyle mi yoksa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi içtihiyle mi belirlendiği konusunda ihtilaf bu-

⁷⁵ Osman Kaya, *Kur'an'ın Nüzulu sürecinde Müslümanlarla diğer dini gruplar arasındaki ilişkilerin Kur'an'a yansması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 239.

⁷⁶ Alak 96/10; Müddesir 74/43; A'lâ 87/15; Kevser 108/2; Kiyâme 75/33; Fâtır 35/18; İsrâ' 17/110.

⁷⁷Yûnus 10/87.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/136; Bezzâr, *Müsned*, 11/107; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/67, 11/285, 12/68; Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyin*, 3/326.

⁷⁹ Rebî b. Habîb, *Câmi'*, 1/90; İbn Battâl, *şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/59; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/53; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 1/183; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/502; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvatta-i İmâm Mâlik*, 1/667; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/415; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetül-ahvezî*, 8/240; Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-mun'im*, 3/119; İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, 3/348.

lunmaktadır.⁸⁰ Bu görüşleri incelenmenin konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüzden burada zikretmek istiyoruz.

2.1. *Beytül-Makdis'in Kible Edinilmesinin Kaynağı Hakkındaki Görüşler*

Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in daha Mekke'de iken Beytül-Makdis'e çevrildiği bilgisi yer alırken daha başka rivâyetlerde onun Medine'de Beytül-Makdis'e Allah'ın emriyle döndürüldüğü nakledilmiştir. İbn Abbas tarafından aktarılan ve senedi zayıf olan⁸¹ aşağıdaki rivâyet, konuya açıklık getirecek mahiyettedir: “Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte, Medine toplumunun büyük bir kısmının Yahudi olmasından dolayı, Allah'ın emriyle kiblenin yönü Beytül-Makdis'e çevrildi. Bu durum, Yahudileri sevindirdi...”⁸² Bu rivâyetten anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber Medine'deyken Beytül-Makdis'e döndürülmüştür. Oysa daha önce zikrettiğimiz başka bir rivâyette Hz. Peygamber'in Mekke'de üç yıl kadar Beytül-Makdis'e yönelerek namaz kıldığı ifade edilmişti. Bu durumda her iki rivâyet arasında anlamayı güçleştiren bir işkâl söz konusudur. Hz. Peygamber'in Mekke'de üç yıl Beytül-Makdis'e dönmesiyle ilgili rivâyetin senedinin Medine'deyken Beytül-Makdis'e dönerek namaz kıldığı rivâyetine göre daha güvenilir olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte Beytül-Makdis'in Mekke'deyken kible tayin edilmesi ile ilgili rivâyetlerin sayısının daha fazla olduğunu, farklı tariklerle geldiğini, bunların birbirini takviye ettiğini, böylelikle mütâbaatın hasıl olduğunu da söyleyebiliriz.

Diğer bir rivâyet ise İbn Cüreyc (ö. 150/767) tarikiyle gelmektedir. Bu rivâyet şöyledir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk olarak namazda Beytullah'a yöneldi, ardından ise Beytül-Makdis'e dönmesi emredildi. Bu durum Mekke'de üç hac yılı devam etti.”⁸³ Daha önce de değindiğimiz gibi bu rivâyet, etbâu't-tâbiûn'dan olan İbn Cüreyc tarafından doğrudan Hz. Peygamber'den aktarıldığından senedi muttasıl değildir.

Beytül-Makdis'in kible edinilmesini bildiren verilerden biri daha önce Mekke'de kible yönünün Kâbe olduğunu bildiren rivâyetler başlığında değindiğimiz Abdullah b. Abbas rivâyetidir. *Müsnedü's-Şâmiyyîn* başta olmak üzere hadis kay-

⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/502-503.

⁸¹ Mezkur rivâyetin râvilerinden Alî b. Ebî Talha'nın (ö. 143/760) İbn Abbas'ı görmediği halde ondan rivâyette bulunduğu ve hata eden biri olduğu cerh-ta'dil kaynaklarında geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 1/402; Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dairetu'l-Mearifî'l-Osmaniyye, 1384/1973), 7/211.

⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/20 kşl. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. El-Munzir et-Temîmî el-Hanzelî er-Razi İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Beyrut: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 1419), 1/248; Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 3/138.

⁸³ Ebû Bekr Ahmed İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebir -el-ma'rûf bi Târîhi İbn Ebî Hayseme*, thk. Salâh b. Fethî Helel (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1427), 1/383; Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 3/139; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2/59; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/53; İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu's-sezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, 3/348; Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, 1/1669; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 1/183; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/502; Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, 4/355; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/415; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, 1/667; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 8/240; Mûsâ Şâhin Lâşîn, *Fethu'l-mun'im*, 3/119.

naklarında Abdullah b. Abbas (r.a.) tarafından nakledilen rivâyet şöyledir: “*De ki Doğu da Allah'ındır Batı da..’ âyeti indiğinde, Rasûlullah bu ayetin inmesiyle (s.a.v.) Beytül-Makdis’e yöneldi ve Beyt-i Atîk’i terk etti.*”⁸⁴ Daha önce de değindiğimiz gibi söz konusu rivâyetin senedinde bir takım problemler vardır.

Ebu'l-Âliye'ye (ö. 90/709) dayandırılan başka bir görüş ise Rasûlullah'ın (s.a.v.) kible konusunda istediği yöne dönmekte serbest olduğu ancak onun Ehl-i Kitab'ı İslam'a ısındırmak için Beytül-Makdis'e döndüğü şeklindedir.⁸⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine “*Her nereye yönelirseniz yönelin, Allah'ın vechi orasıdır...*”⁸⁶ âyeti indiğinde ashâbına, Yahudilerin yöneldiği Beytül-Makdis'in Allah'ın evlerinden bir ev olduğunu söyleyerek onların da namazlarında Beytül-Makdis'e yönelmelerini söylediği bilgisi kaynaklarda geçmektedir.⁸⁷ Bu rivâyetler değerlendirildiğinde, Medine'ye hicretle birlikte Ehl-i Kitab'ın da İslam'a ısındırılması için kiblenin Beytül-Makdis olarak tayin edildiği bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. Âlimler muhtemelen Medine'nin çoğunluğunun Yahudi olduğuna dair rivâyeti de⁸⁸ dikkate alarak sosyokültürel çevrenin kible seçimine etki ettiğini düşünmektedirler. Ancak burada çözüm bekleyen ve rivâyetlerde açıkça geçen bir başka sorun vardır; o da daha önce değindiğimiz Müslümanların Medine'ye hicret etmeden Beytül-Makdis'i kible edindiklerini bildiren rivâyetlerdir. Başka bir ifade ile kiblenin Beytül-Makdis olması, Ehl-i Kitab'ın İslam'a ısındırılması gayesine matuf ise bu durumda Mekke döneminde bu mekanın kible olarak tayin edilmesini izah etmek gerekmektedir. Yukarıda zikri geçtiği gibi namazın farz kılınması ile birlikte Rasûlullah (s.a.v.) hicret öncesinde ve bir yıl süre ile Beytül-Makdis'e yönelip namaz kılmıştır. Kalplerin İslam'a ısındırılması yaklaşımına göre Mekke'de Ehl-i Kitab sayısı ciddiye alınacak miktarda olmalı ki -Mekke'de Ehl-i Kitab'ın sayısı fazla değildir-⁸⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazlarını Beytül-Makdis'e doğru kılmasına etki etmiş olsun. Zaten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'deki süre zarfında kible yönü kendi ichtihadına bırakılmış olsaydı Beytül-Makdis'e değil Kâbe'ye dönmesi beklenirdi. Bu durumda Rasûlullah'ın (s.a.v.) yegâne sebep olarak, Ehl-i Kitab ile ilişkileri sıcak tutmak için Beytül-Makdis'e döndüğünü iddia etmek geçerli, yeterli ve ikna edici bir yorum gibi görünmemektedir.

⁸⁴ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 1/18; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, 3/326; el-Hâkim, *Müstedrek*, 2/294; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen vel-âsâr*, 2/313; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/19; Hâzîmî, *el-İtibâr*, 1/63; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/184; Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 1/669.

⁸⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, 1/184; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/127; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, 1/667; Ebu't-Tayyib Muhammed Semsül-Hakk Âzîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 2/138; Keşmîrî, *Arfu's-Şezî*, 1/336; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im*, 3/118.

⁸⁶ el-Bakara 2/115

⁸⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî Nehhâs, *en-Nâsihu ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed (Kuveyt: Mektebetu'l-fellâh, 1408), 1/76.

⁸⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/20.

⁸⁹ Osman Güner, *Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'la ilişkileri (Medine Dönemi)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 63-71.

Bu konuda göz ardı edilmemesi gereken ve konuyla beraber değerlendirilmesi gereken diğer nokta, Hz. Peygamber (s.a.v.) Beytullah'a dönmeyi çok arzularına rağmen Beytül-Makdis'e yönelmesi meselesidir. Rivâyetlerde bu husus, Rasûlullah'ın atası da olan Hz. İbrâhîm'in (a.s.) kiblesine dönmek istediği şeklinde geçmektedir.⁹⁰ Belirtmek gerekir ki Müslümanların Medine'de namaz kıldıkları bir kible yönü bulunmaktadır ve bu kesindir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kible değişikliği ayetiyle bu kible yönünden, ilahi emirle beklediği ve özlem duyduğu kible olan Kâbe tarafına yöneltilmektedir.⁹¹ Eğer kible değişikliği Hz. Peygamber'in (s.a.v.) reyî veya kararı olsaydı, bu durumda hasretini çektiği Kâbe'ye dönme isteğini içeren ilgili âyeti nasıl yorumlamak gerekir? Zira bu ayete göre Hz. Peygamber, Kâbe'ye dönmeyi arzulamakta ama buraya dönmemektedir. Bu durum Beytül-Makdis'e dönmemesinin de ilahi bir emirle olduğunu göstermektedir. Kanaatimize göre Kâbe'nin kible olması nasıl Kur'ân vahyiyle olduysa, Beytül-Makdis'in kible olması da Hz. Peygamber'in kendi içtihadı ile gerçekleşmemiştir.

Diğer bir husus ise şudur: Eğer kibleyle ilgili Hz. Peygamber'in kibleyi seçme özgürlüğü varsa neden Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe'ye dönmek için vahiy beklesin? Oysa Mekke döneminde Kâbe'yi ortaya alarak Beytül-Makdis tarafına yönelmek yerine doğrudan Kâbe'ye dönebilirdi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.) sanki ilahi bir emirle hareket eder gibi kible konusunda belli bir tarafa yönelmiştir. Dolayısıyla Ehl-i Kitab'ı İslam'a ısındırmak ve kendi içtihadıyla böyle bir seçim yaptığı görüşü, birtakım sorunlar barındırmakta ve ortaya cevaplanması beklenen bir dizi soruyu da beraberinde getirmektedir.

Bir başka görüşe göre Beytül-Makdis'in kible edinilmesinin sebebi, putpe-rest müşriklerle Müslümanların arasını ayırmaktır. Bu görüşe göre o dönemde Kâbe'nin putlarla dolu olması, Müslümanların namazlarını Beytül-Makdis'e yönlendirmelerine sebep olmuştur.⁹² Bu görüş, tarihi vakıalarla uyumluluk arz etmektedir. Nitekim bu görüş dikkate alındığında, Kâbe'deki putlar temizlendikten sonra kiblenin Kâbe olması gerekirdi. Fakat Medine'de kible değişikliği olduğunda da Kâbe'de hala putlar mevcuttu. Çünkü Kâbe'nin putlardan temizlenmesi, kiblenin değişmesinden yedi yıl sonrasında ve Mekke'nin fethiyle ancak mümkün olmuştur.⁹³

Ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde Beytül-Makdis'in kible edinilmesinin kaynağı hakkında bazı görüşler öne sürülmüştür. İsrâfil Balcı ve Yavuz

⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/20.

⁹¹ el-Bakara 2/142.

⁹² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Madve Yayınları, 1996), 3/56 (Mütercimnin notu); Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsirü's-Şa'râvî* (y.y: Matâbî' Ahbâru'l-Yevm, 1997), 1/624; Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), 23; Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz Yayınları, 1995), 1/1/123; Ahmet Güç, "İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible ile ilgili Uygulamaları", *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003), 81.

⁹³ Buhârî, "Hac", 55.

Ünal'ın çalışmaları bunlardan bir tanesidir. İsrâfil Balcı, çalışmasında yaygın olan İslam'ın ilk kiblesinin Beytül-Makdis olduğu kanaatine karşı çıkar. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.) İsrâ hadisesinden önce Hz. İbrâhîm'in (a.s.) geleneğine sahip çıkarak Kâbe'ye yönelmiş bu hadiseden sonra ise Beytül-Makdis'e yönelmiştir.⁹⁴ Yazar bu yönelişin sebebinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İsrâ hadisesinde bir takım olağanüstü hallerden etkilenmesine bağlamıştır. Balcı, Beytül-Makdis'e yönelişin sebebinin Hz. Peygamber'in kendi reyi olduğunu söylemekte, bu yönelişin Yahudi şeriatına uymakla bir alakasının olmadığını belirtmektedir.⁹⁵ Yavuz Ünal ise makalesinde hadis verileriyle beraber tefsir ve siyer bilgilerinden yararlanarak tahvîl-i kibleyi işlemiştir. Ona göre iddialar ve deliller Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının Mekke'deyken ilk kible olarak da nitelendirdiği Beytül-Makdis'i kible edindiklerini göstermektedir. Bakara 143. âyetteki "üzerinde bulunduğun..."⁹⁶ ifadesinden mak-sadın ise Beytül-Makdis olduğunu belirtmiştir. İlk kiblenin belirlenmesinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendinden önceki peygamberlerin şeriatına uyararak kendi içtihadıyla olabileceğini belirtmektedir. Fakat Hz. Peygamber'in tahvîl-i kibleyi arzulamasından ve namaz farz kılındığında kibleyi gösterecek kadar Ehl-i Kitab'ın bulunmamasından Beytül-Makdis'in kible edinilmesinin sebebinin vahy-i gayr-i metluv olduğunu düşünmektedir.⁹⁷ İlgili ayetler, rivâyetler ve tarihi vakiaları merkeze alarak bir değerlendirme yapacak olursak Beytül-Makdis, mahiyetini tespit edemediğimiz bir vahy-i gayr-ı metlulvla kible olmuştur, denilebilir

2.2. Medine Dönemi Tahvîl-i Kible Olayı

2.2.1. Kible Değişiminin Ne Zaman Gerçekleştiğiyle Alakalı Rivâyetler

Hz. Peygamber'e kible değişikliği vahyinin ne zaman geldiğiyle ilgili farklı rivâyet grupları bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin içeriğini şu şekilde özetleyebiliriz: Bedir savaşından iki ay önce,⁹⁸ hicretten iki ay,⁹⁹ dokuz veya on ay,¹⁰⁰ on üç ay,¹⁰¹ on altı ay, on altı veya on yedi ay sonra.¹⁰² Mekke döneminde Beytül-Makdis'e

⁹⁴ Balcı, "İslam'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksa Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", 114.

⁹⁵ Balcı, "İslam'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksa Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", 87.

⁹⁶ el-Bakara 2/143.

⁹⁷ Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz.Peygamber'in İlk Kiblesi", 206-207.

⁹⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvattâ*, thk. M. Mustafâ el-A'zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, 1425/2004), "Kible ", 4; Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Müsnedü's-Şâfiî*, thk. Seyyid İzzet el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1370/1951), 1/65; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen vel-âsâr*, 2/313.

⁹⁹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 56.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 3/135.

¹⁰¹ Süleyman b. Eş'âs b. İshak es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Salât", 28.

¹⁰² Söz konusu rivâyetler sahâbe'den Berâ b. Âzib, Muaz b. Cebel ve Saîd b. el-Müseyyeb tarihiyle gelmektedir. Berâ b. Âzib rivâyetleri için bkz. Ali Ebu'l-Hasen el-Cevherî el-Bağdâdî İbnü'l-Ca'd, *Müsnedü İbni'l-Ca'd*, thk. Âmir Ahmed. Hayder (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990), 1/376; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/453, 30/511, 30/635; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1409, 1/294; Buhâri, "İman", 30, "Salât", 31, "Tefsîrül-Kur'ân", 14, 20, "Ahbar", 1; Müslim, "Mesâcid", 2; Tirmizî, "Salât", 255, "Tefsîrül-

dönme süresini dışarıda bırakırsak, Medine’de Beytül-Makdis’in kible olma süresi hakkında genellikle rivâyet metinlerinde on altı ay, on altı veya on yedi ay ifadeleri geçmektedir. Bu rivâyetler Saîd b. el-Müseyyeb, Berâ b. Âzib, Muaz b. Cebel gibi sahâbîler tarafından nakledilmiş ve mu’teber hadis kitaplarında yer almıştır. Rivâyetler, birbirlerini metinsel düzeyde takviye ederek asgari ortak bir metin korunmuş gibi görünmektedir. Rivâyet metinlerindeki hicretin on altı veya on yedi ay sonrasında kible değişikliği olduğu şeklindeki farklı ifadeleri açıklamak için bazı şârihler şöyle bir uzlaşmaya varmışlardır: On altı ay olduğunu söyleyenler Rasûlullah’ın (s.a.v.) Medine’ye geldiği ay olan Rebî’u’l-Evvel ayıyla, kiblenin değişmesiyle alakalı emrin geldiği ayı tek ay olarak almışlar, fazla günleri saymamışlardır. On yedi olarak ele alanlar da her bir ayı müstakil bir ay olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰³

Bazı rivâyetlerde tahvîl-i kiblenin Şaban ayının ortalarında gerçekleştiği bilgisi olsa da¹⁰⁴ bu olay hicretin ikinci senesinde Receb ayının ortalarında bir pazar-tesi günü vuku bulmuştur. Zira Bedir gazvesi Ramazân ayında vuku bulduğuna göre iki ay öncesi Receb ayına denk gelmektedir.¹⁰⁵ Kısacası hadis literatüründeki bilgiler, tahvîlin Bedir’den iki ay önce ve Receb ayında olduğunu bize göstermektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’ye gelişinden on altı ay veya on yedi ay sonra tahvîlin gerçekleştiği bilgisini içermeyen rivâyetler ile hicretten dokuz veya on ay, on üç, on sekiz ay zaman biçimini içeren rivâyetleri şâz olarak değerlendirmek mümkündür. Tüm rivâyetlerden anlaşılacak ortak muhteva ise Rasûlullah’ın (s.a.v.) Medine’deyken on altı veya on yedi ay ve Bedir Savaşından iki ay öncesine kadar namazlarını Beytül-Makdis’e doğru kıldığınıdır.

4. Kible Değişikliğinin Mekâmı ve Vakti

Rasûlullah (s.a.v.), el-Medînetü’l-Münevvere’deyken on altı veya on yedi ay kadar Beytül-Makdis tarafına dönerek namazlarını kılmış, daha sonra vahiyle Kâbe’ye döndürülmüştür. İslam âlimleri bu değişikliğin ilk olarak hangi namaz vak-tinde ve hangi mekânda gerçekleştiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları gü-

→

Kur’ân”, 3; Nesâî, “Mesâcid”, 131, “Tefsîr”, 14, 15; Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Müsne-dü’r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kâhire: Mü’essesetü Kurtuba, ts.), 2/1/208, 1/214; İbn Hu-zeyme, *Sahîh*, 1/222, 1/226; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müstahrec*, 1/328, 1/415-416; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1414, 4/617; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/20. Muâz b. Cebel rivâyetleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne*d, 36/436; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Misrî Tahâvî, *Şerhu müşkilil’-âsâr*, thk. Şu’ayb Arnâvût (b.y.: Mü’essesetü’r-Risâle, 1415/1995), 16/1/417; Heysem b. Küleyb Binkesî Şâşî, *Müsne*d, thk. Mahfûzu’r-Rahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-Ulûmi ve’l- Hikem, 1410/1990), 3/259; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 20/111, 20/132. Muâz b. Cebel rivâyetleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne*d, 36/436 (No. 22123); Tahâvî, *Şerhu müşkilil’-âsâr*, 16/1/417; Şâşî, *Müsne*d, 3/259; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 20/111, 20/132.

¹⁰³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 1/96-97; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 1/245; Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, 1/126.

¹⁰⁴ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/606.

¹⁰⁵ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 2/14; İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, 1/96-97; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 1/245.

¹⁰⁶ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 1/245, 4/135; Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, 1/126; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ Mu-vattai’l-İmâm Mâlik*, 1/666; Ebu’l-Hasan Nureddin Muhammed b. Abdu’l-Hâdî Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrût: Dâr’ul-Cil, ts.), 1/316; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 8/240; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu’l-mun’im*, 3/120; Konuyla alakalı geniş bilgi için bkz. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 414-417.

nümüzde Mescidü'l-Kibleteyn olarak bilinen, o devirde ise Mescid-i Benî Selime olarak adlandırılan yerde kible değişikliği emrinin geldiğini, bazıları ise Mescid-i Nebî'de meydana geldiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁷

Bir rivâyette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tahvîl-i kible emrinin gelmesi şu şekilde cereyan etmiştir: “*Rasûlullah (s.a.v.), Bişr el-Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Benî Selime'deki annesini ziyarete gitmiş, yemekler hazırlandıktan sonra, öğle namazı vakti gelmiş ve namaza durulmuştu. Namazın ikinci rekatında Kâbe'ye dönme emri gelmiş böylece Kâbe'nin oluk tarafına dönülmüş, burasının adı da Mescid-i Kibleteyn olarak adlandırılmıştır.*”¹⁰⁸ İlk kaynağı İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sında olan bu rivâyet isnâd telifkine başvurularak temrîz sîgâsıyla verilmektedir. İbn Sa'd'ın kullandığı telifk yöntemi kendi döneminin siyer telif mantığının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca rivâyetin ravilerinden Dâvûd b. el-Husayn¹¹⁰ ve İbrâhim b. İsmâil'e¹¹¹ yönelik cerh ifadeleri kullanılmıştır. Mezkur rivâyette Rasûlullah'a (s.a.v.) tahvîl-i kible emrinin namaz esnasında geldiği anlaşılmaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Musannef*'inde ve Müslim'in *Sahîh*'inde Berâ b. Âzib'den (r.a.) sahîh bir senedle gelen rivâyette ise tahvîl emrinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazını kıldıktan sonra nâzil olduğu geçmektedir.¹¹² Dolayısıyla ilgili rivâyetin muhtevâsı hem sahîh rivâyetlerle çelişmekte hem de sened yönünden zayıf kalmaktadır.

Zikredilen bu rivâyetin dışında zayıf bir senedle gelen nakledilen ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) Mescidin minberindeyken kiblenin değiştiğini cemaate haber verdiğini bildiren daha başka rivâyetler de mevcuttur. Ebû Saîd b. el-Muallâ (r.a.) ve yanında ki bir sahâbî, sabah namazlarında yola çıkıp adı rivâyette belirtilmeyen bir mescide uğrayıp namaz kıldıklarını aktarır. Yine günlerden bir gün onların mescide uğradıkları ve Rasûlullah minberde iken cemaate hitâben: “*Bugün büyük bir olay yaşandı!*” dedikten sonra Bakara 144. âyetini okuduğu belirtilmektedir. Ebû Saîd b. el-Muallâ (r.a.) yanındaki arkadaşına ilk Kâbe'ye yönelerek namaz kılanlardan olmak için Rasûlullah minberden inmeden önce namaz kılmayı teklif etmiş ve bir köşede namazlarını kılmışlardır. Daha sonra Rasûlullah (s.a.v.) minberden inmiş ve öğle namazını Kâbe'ye doğru kıldırmıştır.¹¹³ Bu rivâyetin muhtevâsını dikkate alırsak tahvîl emrinin öğle namazından önce vuku bulduğu ve Kâbe'ye doğru kılnan ilk namazın öğle namazı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda sahîh bir senedle

¹⁰⁷ Keşmîrî, *Arfu's-Şezi*, 1/336-337.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/186; Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Arizatü'l-ahvezî*, 2/139; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 1/415; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta-i İmam Mâlik*, 1/668; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im*, 3/118.

¹⁰⁹ Tuba Nur Saraçoğlu, “Siyerde İsnâd ve Metin Telifi: İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) Telifke Başvurduğu Siyer Rivâyetleri”, *Artuklu Akademi* 9/2 (30 Aralık 2022), 285.

¹¹⁰ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/409.

¹¹¹ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/83-84.

¹¹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/294 (No. 3371); Müslim, *Mesâcid*, 2.

¹¹³ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 1/20; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Tefsîr”, 16 (No. 10937); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 22/303 (No. 770).

Kâbe'ye doğru kılınan ilk namazın ikinci namazı olduğunu belirten Berâ b. Âzib rivâyetiyle söz konusu Ebû Saîd b. el-Muallâ (r.a.) rivâyeti çelişmektedir. Başka bir husus da Ebû Saîd b. el-Muallâ (r.a.) rivâyetinin râvilerden Mervân b. Osmân, cerh-ta'dil alimleri tarafından zayıf kabul edilen bir râvidir.¹¹⁴ Dolayısıyla rivâyet hem metin hem de sened yönünden problemlî gözükmektedir.

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) gelen başka bir hadiste kible Kâbe'ye çevrildiğinde öğle namazının ikinci rekatında oldukları, Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe'ye döndüğünde onunla beraber sahâbenin de Kâbe'ye döndüğü rivâyet edilmektedir.¹¹⁵ Bu rivâyet İbn Hacer tarafından zayıf bulunmuştur.¹¹⁶

İbn Ömer'den (r.a.) nakledilen rivâyete göre, Kubâ Mescidi'ndeki cemaat sabah namazındayken bir kişi gelip kıblenin değiştiğini haber vermiş, onlar da yönlerini Şam'dan Kâbe'ye çevirmişlerdir.¹¹⁷ Enes b. Mâlik'in (r.a.) naklettiğine göre Benî Selime Mescidi'nden gelen birisi, cemaat sabah namazının birinci rekâtının rükûunda iken kıblenin değiştiğini bildirmiştir.¹¹⁸ Berâ b. Âzib (r.a.) rivâyetlerinde ise Rasûlullah'ın (s.a.v.) Kâbe'ye yönelerek kıldığı ilk namazın ikinci namazı olduğu, Rasûlullah ile namaz kılan bir şahsın rivâyette de adı geçmeyen bir mescide uğradığı ve mescitteki insanlara ikinci namazının rükûunda iken kıblenin Kâbe'ye çevrildiği haberini verdiği bilgisi yer almaktadır.¹¹⁹

Tuveyle b. Eslem'in (r.a.) rivâyetinde ise, onlar Benî Hârise'de namazlarını kılarken, Abbâd b. Bişr'in (r.a.) gelerek mescittekilere kıblenin Beytullah'a döndürüldüğünü söylediği geçmektedir.¹²⁰ Bu mesele hakkında şârihler Rasûlullah'la (s.a.v.) birlikte namaz kılan kişinin Abbâd b. Nehîk (r.a.) veya Abbâd b. Bişr (r.a.) olduğunu ve bu kişinin Mescid-i Benî Selime'de namaz kılıp Berâ'nın da aralarında bulunduğu Benî Hârise mescidine uğradığını söylemişlerdir.¹²¹

¹¹⁴ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/272; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Zehebi, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicavi (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1382), 4/92.

¹¹⁵ Bezzâr, *Müsned*, 13/137; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/254; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/503.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/503.

¹¹⁷ İmam Mâlik, "Kible", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/266, 8/413, 10/86, 10/158; Dârimî, "Salât", 30; Ebû İbrâhîm İsmâ'il b. Yahyâ b. İsmâ'il el-Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûratu li's-Şâfi'i*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/132; Buhâri, "Salât", 30, "Tefsîrül Kur'ân", 16, "Tefsîrül Kur'ân", 18, "Tefsîrül Kur'ân", 19, "Tefsîrül Kur'ân", 21, "Tefsîrül Kur'ân", 22, "Ahhârü'l-âhâd", 1; Müslim, "Mesâcid", 2; Tirmizî, "Tefsîrül Kur'ân", 3; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müstahrec*, 1/329.

¹¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1409, 1/294; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/429; Müslim, "Mesâcid", 2; el-Mevsilî, *Müsned*, 6/442; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/223, 1/225; en-Nesâî, "Tefsîr", 17.

¹¹⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 1/92, 1/93; İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, 1/321; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/453, 30/511, 30/635; Buhâri, "İman", 30, "Salât", 31, "Tefsîrül-Kur'ân", 14, 20, "Ahhâr", 1; Müslim, "Mesâcid", 2; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 56; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, "Salât", 255, "Tefsîrül-Kur'ân", 3; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/222, 1/226; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/222, 1/226 Nesâî, "Mesâcid", 131, "Tefsîr", 14, 15.

¹²⁰ İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesâni*, 6/228; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 4/207; Nureddin Ali b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414), 2/14.

¹²¹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/310; Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, 4/355; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 4/135; Celâluddîn Abdîrrahman Suyutî, *Tenvirü'l-Havâlik Şerhu alâ Muvatta* (Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1389), 1/155; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 1/415; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvat-*

Tahvîl-i kible hadisesinin nerede ve ne zaman gerçekleştiği ile alakalı ülkemizde bazı çalışmalar da yapılmıştır. Ömer Özpınar'ın çalışması bunlardan biridir.¹²² Özpınar araştırmasında tahvîl emrinin Hz. Peygamber'e nerede ve nasıl indiği ve Kâbe'ye doğru kılınan ilk namazın hangi namaz olduğuna değinmiştir. Özpınar, tahvîl emrinin Hz. Peygamber'e Benî Selime Mescidinde geldiğini bildiren rivâyeti isnad yönünden tetkik etmiş ve bu rivâyeti sorunlu bulmuştur. Kible değişikliğinin Hz. Peygamber tarafından ilan edilmesini konu edinen Ebû Saîd b. el-Muallâ rivâyetinden hareketle olacak ki tahvîlin Mescid-i Nebvî'de meydana geldiği sonucuna ulaşmıştır.¹²³ Özpınar, hadis âlimlerinin çoğunluğunun Mescid-i Nebvî'de tahvîlin gerçekleştiği kanaatinde olduklarını belirtmektedir.¹²⁴

Tahvîl-i kiblenin gerçekleştiği namaz vaktiyle alakalı tüm bu rivâyetlere bakıldığında bir tearuz varmış gibi gözükmemektedir. Muhtemelen Hz. Peygamber ile namaz kıldıktan sonra onun yanından ayrılan sahâbiler, daha sonra diğer mescitlere kible değişikliği haberini vermişlerdir. Farklı zamanlarda kible değişikliği haberinin ulaşması ise bu mescitlerin yakınlığı ile bağlantılı olabilir. Kible değişikliğinin hangi mekanda ve zamanda olduğuyula alakalı rivâyetler ise sıhhat yönünden problemlili olduğu için bu konuda net bir şey söylememiz mümkün gözükmemektedir. Ancak Berâ b. Âzib (r.a.) rivâyetinden anlaşıldığına göre Rasûlullah'ın (s.a.v.) Kâbe'ye yönelerek kıldığı ilk namaz ikindi namazıdır.

Sonuç

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de yöneldiği kible ile hicretten sonra Medine'de vuku bulan tahvil-i kible hâdisesi, rivâyetler merkeze alınarak incelenmiştir. Rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in Mekke dönemi kible ve namaz ibadetine baktığımızda miraçtan öncesinde de namaz kıldığı ve kible yönü olarak Kâbe'ye döndüğü tespit edilmiştir. Hz. Peygamber'in bi'setinin ilk yıllarında Kâbe'nin yanında namaz kıldığına dair çeşitli rivâyetlerin hadis kaynaklarında vârid olması da ibadetlerde Kâbe'ye dönüldüğünün bir göstergesidir. Mekke dönemi kibleyle alakalı rivâyetler dikkate alındığında Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e, Kâbe'ye ve her iki mekâna birden yönelerek namaz kıldığı ile ilgili üç yaklaşım bulunmaktadır. Kiblenin Kâbe olduğu ve Hz. Peygamber'in her iki mekânı da karşısına alarak namaza durduğuyula alakalı rivâyetler, Abdullah b. Abbâs tarikiyle aktarılmıştır. Mekke döneminde Hz. Peygamber'in doğrudan kible olarak Kâbe'ye ve Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığını ifade eden rivâyetlerde, bazı raviler tenkit edilmiştir. Ancak Kâ'b b. Mâlik (r.a.) tarafından aktarılan bir rivâyete göre sahâbi Berâ b. Ma'rûr, Kâbe'ye yönelerek namaz kılmış ve Hz. Peygamber onu uyarmıştır. Bu olay hicretten yaklaşık beş ay öncesinde İkinci Akabe Biatlarında

→

tai'l-İmâm Mâlik, 1/664; el-Mübârefürî, Tuhfetü'l-ahvezi, 2/264; Mûsâ Şâhîn Lâşîn, Fethü'l-mun'im, 3/118.

¹²² Bkz. Özpınar, "Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi".

¹²³ Özpınar, "Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 5.

¹²⁴ Özpınar, "Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 22.

gerçekleşmiştir. Yani Beytül-Makdisin kible tayin edilmesinden sonraya denk gelmektedir. Kâ'b b. Mâlik (r.a.) tarafından aktarılan söz konusu rivâyetin sened tenkidi yapılmış açısından incelenmiş ve ricâlinin sahîh olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Abdullah b. Abbâs (r.a.) tarafından nakledilen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke devrinde namaz kılarken Kâbe'yi araya alarak Beytül-Makdis'e yönelmesini içeren rivâyetin de sened yönünden sahîh olduğu belirlenmiştir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in Kâbe'yi araya alarak Beytül-Makdis'e yönelmesi, kanaatimizce kiblenin Beytül-Makdis olarak tayin edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Beytül-Makdis'in kible tayin edilme tarihi ise namazın farz kılınması ile eş zamanlıdır. Yani bu tarih hicretten yaklaşık bir yıl öncesine tekabül etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'deyken vuku bulan tahvîl-i kible olayından önce Allah'tan Kâbe'ye döndürülmesini talep etmesi, onun Kâbe'ye olan derin bağlılık ve sevgisinden kaynaklanan bir tutum olarak değerlendirilebilir. Rivâyetlere göre Medine'de hicretten on altı ay sonra, Receb ayında Kâbe kible edinilmiştir. Rivâyet metinlerinde kible değişikliğinin gerçekleştiği zaman hakkında farklı sayıların geçmesi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiği ay ile olayın meydana geldiği ayın ayrı ayrı hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Kible değişikliği vahyinin mekanı ve hangi namaz vaktinde bildirildiği hususunda varit olan rivâyetlerin muhteva ve sened yönünden problemliler görülmektedir. Bundan dolayı konu hakkında kesin bir tespitte bulunmak mümkün gözükmemektedir.

Allah Rasûlü'nün Mekke döneminde her zaman Beytül-Makdis'e yönelirken Kâbe'yi araya alarak namaz kıldığını iddia etmek de isabetli görünmemektedir. Çünkü Mekke döneminde Müslümanlar boykot edildiği sırada kaldıkları Şî'bü Ebî Tâlib mahallesi, Hz. Peygamber'in İslâm'ı tanıtmak amacıyla gittiği Tâif şehri, Safâ tepesinin eteklerinde bulunan ve bir müddet ikamet ettiği Dâru'l-Erkam gibi mekanlar, onun aynı anda hem Beytül-Makdis'e hem de Kâbe'ye dönmesini imkânsız kılmaktadır. Ayrıca Müslümanların ilk kiblesinin Kudüs'teki Beytül-Makdis olduğu yaygın bir görüş olsa da bu bilginin izaha muhtaç ve tartışmaya açık olduğunu belirtmek isteriz. Zira Berâ b. Ma'rûr'un Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Beytül-Makdis'e dönmesi emredilse de bu olay hicretten yaklaşık beş ay öncesine yani Beytül-Makdis'in kible olmasından sonrasına tekabül etmektedir. Beytül-Makdis'in kible olarak tayin edilme sebebi olarak gösterilen nedenlerden Yahudileri İslâm'a ısındırma, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tercihi ve ictihadına göre buraya yönelmesi ve Yahudi şeriatına uyduğu için Beytül-Makdis'e dönmesi yönündeki iddiaların isabetli olmadığı tespit edilmiş ve Beytül-Makdis'in vahy-i ğayr-i metlavlula kible olarak tayin edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%51	%49
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%51	%49

Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%51	%49
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%51	%49
Writing - Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%51	%49

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Subhî es-Sâmerrâî, Mahmud Muhammed Halil es-Sâidî. Kâhire: Mektebetü's-sünne, 1408.
- Ağırakça, Ahmet. "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı". *Artuklu Akademi* 1/2 (03 Mayıs 2015), 1-30.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavud ve Âdil Mürşid. I-XLV Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Fedâilü's-sahâbe*. thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1404/1983.
- Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. 1-4 Cilt. İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâtü'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrût: Dâr'ul-Fikr, 1422/2002.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018.
- Aynî, Bedruddîn Ebî Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*. thk. Halid b. İbrahim el-Mısri. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. XXV Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. XXV Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Âzim Âbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Semsü'l-Hakk. *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri farklı okumak*. Ankara: Ankara Okulu, 6. basım., 2013.
- Bağdâdî, Ebû'l-Kâsım Abdî'l-Melik b. Muhammed b. Abdillâh b. Beşrân. *Emâli İbn Beşrân*. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1418/1997.
- Balci, İsrâfil. "İslam'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksa Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı". *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 85-116.
- Balci, İsrâfil. *İsrâ ve Mi'râc gerçeği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Ma'rifetü's-sünen vel-âsâr*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acı. 15 Cilt. Karaçi, 1412.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr. *Müsned*. thk. Âdil b. Sa'd vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1430.
- Bıyıkoğlu, Yakup. "İslâm Öncesi Dinî-Kültürel Olguların Kiblenin Tahvili Hususuna Yansımaları ve Kible Ayetlerinin Sosyal-İçtimai Boyutu". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (23 Ocak 2020), 70-97.
- Bölükbaşı, Mehmet. "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı". *Nüsha* 49 (29 Aralık 2019), 97-120.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr Nâsir. I-IX Cilt. y.y.: Dâru Tevki'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Cûfi. *el-Camiu'l-Sahihu'l-Muhtasar*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1398.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü'd-Darimî*. çev. Abdullah Aydınlı. 6 Cilt. İstanbul: Madve Yayınları, 1996.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü'd-Darimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî. I-IV Cilt. Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğni, 1412/2000.
- Ebû Arûbe el-Harrânî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ebî Ma'se. *el-Evâil*. thk. Meş'al b. Bânî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Ebû Avâne el-İsferâyînî, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm. *Müstahrecu Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419.
- Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *Âridatü'l-ahvezî bi-şerhi Sahîhi't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, I., 1429/2008. Fethu'l-bârî şerhu

Sahî

- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvut el-Cârûd. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs b. İshak es-Sicistanî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'ânî'l-azîz ve mâ fîhi mine'l-ferâ'iz ve's-sünen*. thk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418.
- Elbânî, Muhammed Nasruddin. *es-Semerü'l-müstetab fî fikhî's-sünne ve'l-Kitab*. 1 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Garra, 1422.
- El-Harâtî, Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer Sehl. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 1419.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk. *Ahbâru Mekke*. thk. Abdümelik Abdullah. Beyrut: Dâru Hıdır, 1414.
- Fazlur Rahman. *İslam*. çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- Güç, Ahmet. "Dinlerde Kible Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (01 Haziran 2002).
- Güç, Ahmet. "İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible ile ilgili Uygulamaları". *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003), 73-100.
- Güner, Osman. *Hz. Peygamber'in Ehli Kitab'la ilişkileri (Medine Dönemi)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Habergetiren, Ömer Faruk. "Kiblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a Tahvili". *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*. ed. Mustafa Yiğitoğlu. 901-910. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I, 1411.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Hemedânî. *el-Tibâr fi'n-nâsîh ve'l-mensûh mine'l-âsâr*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 2. Basım, ts.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî'. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *en-Nefhu's-sezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. thk. Ebu Câfer el-Ensarî v.d. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî' Li'n-Neşr ve't-Tavzî', 1428.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Ahmed el-Ulvî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâratu 'Umûmî'l-Evķâfî ve's-Şu'nu'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Batta, Ubeydullâh b. Muhammed el-Ukberî. *el-İbânetü'l-kübrâ*. thk. Rıza Mu'ti. 9 Cilt. Riyad: Daru'r-Rayye, 2. Basım, 1415/1994.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrahim. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. I-VI Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1991.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. El-Munzir et-Temîmî el-Hanzelî er-Razî. *Tefsîru İbn Ebî Hâtîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Beyrut: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1419.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed. *et-Târîhu'l-kebîr -el-ma'rûf bi Târîhi İbn Ebî Hayseme*. thk. Salâh b. Fethî Helel. 4 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1. Basım, 1427.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Muhammed Avvâme. 21 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *Müsned İbn Ebî Şeybe*. thk. Ahmed b. Ferîd Âdil b. Yûsuf. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418.
- İbn Ebû Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1271.
- İbn Ebû Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Merâsîl*. thk. Şükrullah Nimetullah Kûcânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbu't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. I Cilt. Suriye: Dâru'r-Rüşd, 1406.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Mearifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed el-Bustî. *es-Sikât*. I-IX Cilt. Hindistan: Dairetu'l-Mearifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Daru'l-Mearif, 1399/1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*. thk. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa Elbanî el-Halebî, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. y.y: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabiyye;Faysal 'İsa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1430.
- İbn Manzur, Muhammed b.Mükerrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 1414/1993.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynu'ddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed. *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân v.d. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417.
- İbnü'l-Ca'd, Ali Ebu'l-Hasen el-Cevherî el-Bağdâdî. *Müsnedü İbni'l-Ca'd*. thk. Âmir Ahmed. Hayder. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *Keşfü'l-müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvattâ*. thk. M. Mustafâ el-A'zamî. I-VIII Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, 1425/2004.
- İsfehani, Ebî'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn. *el-Eğânî*. thk. İhsan Abbas. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turasi'l-Arabî, 1415.
- İstemî, Fuat. "Hadis Metodolojisine Göre Hz. Ömer'in Müslüman Olmasıyla İlgili Rivayetlerin Sıhhat Değeri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (30 Haziran 2018), 421-450.
- Karadaş, Çağfer. "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği". *KİSBÜ İlahiyat Dergisi* 1 (15 Haziran 2019), 55-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kisbu/547655>
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Bir Dinî Tecrübe ve Sembol Olarak Kibleye Yönelme". *Diyanet İlmî Dergi* 41/4 (2005).
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b Muhammed. *İrşâdu's-sârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. X Cilt. Mısır: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, VII., 1323.
- Katâde b. Diâme, Ebü'l-Hattâb el-Basrî es-Sedûsî. *en-Nâsîh ve'l-mensûh fî Kitâbillahi Teâlâ*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1418.
- Kaya, Osman. *Kur'an'ın Nüzulu sürecinde Müslümanlarla diğer dini gruplar arasındaki ilişkilerin Kur'an'a yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh. *Arfu's-Şezî Şerhu Süneni't-Tirmizî*. thk. Şeyh Mahmud Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, 1425/2004.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah. *Feyzu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İstem 44 (2024), 449-482

- Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1426.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi'*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Mehmet Birekul. "Siyer Araştırmalarında Tarih – Sosyoloji Dikotomisi ve Sosyolojik Bir Bakış Örneği Olarak Kible Değişikliği Olayı". *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğ Kitabı*. 277-292. İstanbul, 2015.
- Mevsilî, Ali el-Musennâ. *Müsned*. I-XIII Cilt. Dimaşk: Dâru'l-me'mûn, 1404.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *Şerhu Süneni İbn Mâce*. thk. Kâmil Avîza. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- Muhammed b. Sa'd b. Munî' İbn Sa'd. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. I-VII Cilt. Kâhire: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I, 1410/1990.
- Mûsâ Şâhîn Lâşîn. *Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi'l-Müslim*. 10 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1423.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmiit-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1353.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. I-V Cilt. Beyrut: Daru İhya't-Turasi'l-Arabi, 1375/1956.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Yahyâ b. İsmâ'îl. *es-Sünenü'l-me'sûratu li's-Şâfi'i*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl el-Murâdî el-Mısrî. *en-Nâsihu ve'l-mensûh*. thk. Muhammed Abdüselam Muhammed. 1 Cilt. Kuveyt: Mektebetu'l-fellâh, 1408.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdül Münim Şelbi. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1421/2001.
- Ömer, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd. *Mu'cemu'l-lugati'l-arabiyye el-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1429/2008.
- Önkâl, Ahmet. "Akabe Biatları". 2/211. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- Özpinar, Ömer. "Kiblenin Kabe'ye Çevrilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Akif* 51/2 (31 Aralık 2021), 1-30.
- Râgıb El-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnan ed-Dâvûdî. Dimaşk: Daru'l-Kalem; Daru's-Şâmiyye, 1412.
- Rebî' b. Habîb, Amr el-Ezdi el-Ferâhidî el-Basrî. *el-Câmi'u's-sahîh müsnedu İmâm er-Rebî' b. Habîb*. thk. Muhammed b. İdrîs-Aşur b. Yûsuf. Beyrut: Dâru'l-hikme, 1415.
- Recep Tuzcu. *Namazın Teşri Süreci İle İlgili Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirmesi*. Konya: Hüner Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn. *Müsnedü'r-Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. Kâhire: Mü'essesetü Kurtuba, ts.
- Sandıkçı, Kemal. "İsra ve Miraç". *İslam Medeniyeti Dergisi* 2/24 (10 Kasım 1969), 21-23.
- Saraçoğlu, Tuba Nur. "Siyerde İsnâd ve Metin Telfiki: İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) Telfike Başvurduğu Siyer Rivâyetleri". *Artuklu Akademi* 9/2 (30 Aralık 2022), 273-288. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1161089>
- Sindî, Ebu'l-Hasan Nureddin Muhammed b. Abdu'l-Hâdî. *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrût: Dâr'ul-Cil, 2. Basım, ts.
- Suyutî, Celâluddîn Abdirrahman. *Tenvirü'l-Havâlik Şerhu alâ Muvatta*. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1389.
- Süyûtî, Celâleddîn. *Tedribür-Râvî*. çev. Muhammed Enes Topgül - Arafat Aydın. 2 Cilt. İstanbul, 2019.
- Şâfiî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1410.
- Şâfiî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü's-Şâfiî*. thk. Seyyid İzzet el-Attâr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1370/1951.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsirü's-Şa'râvî*. 20 Cilt. y.y: Matâbi' Ahbârü'l-Yevm, 1997.
- Şâşî, Heysem b. Küleyb Binkefî. *Müsned*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. Medine: Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1. Basım, 1410/1990.
- Şerif, Ahmed İbrahim. *Mekketu ve'l-Medinetu fî'l-cahiliyyeti ve ahdi'r-Rasûl*. Kâhire: Dâru'l-İstem 44 (2024), 449-482

- Fikri'l-Arabî, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Kahire: Mektebeti İbn Teymiyye, 2. Basım, 1429/2008.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. *Müsnedü's-şâmiyyîn*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebeti İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb Arnavût. b.y.: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. I-VI Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419.
- Ünal, Yavuz. "Hadis Verilerine Göre Hz.Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (01 Nisan 2001), 189-211.
- Ünalın, Abdullah. "İbn İshak ve Hadis Rivayetindeki Yeri". *Şarkiyat* 2 (01 Kasım 2009).
- Yavuz, Salih Sabri. *İsrâ ve Mirac*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Yıldız, Okan. *Rivâyetlerde Tahvîl-i Kible Meselesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Zebîdî, Ahmed b. Abdullatif. *et-Tecrîdü's-sarih*. çev. Kâmil Miras, Ahmed Nâîm. XIII Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, V., 1976.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. I-XXV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, III., 1405.
- Zehebi, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-İ'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicavi. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1382.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*. thk. Tâha Abdürraûf Sa'd. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1424.